

Ajan haasteet historialliselle sosiologialle

Aikaa käsittelevän kirjallisuuden lukija törmää toistuvasti huomioihin siitä, että aika on ihmisen arkielämässä itsestäänselvyys, kuin ”ilma jota hengitämme”¹. Suhde aikaan on sisäistetty yleensä niin hyvin, ettei sitä tarvitse kummemmin pohtia jokapäiväisessä elämässä. Siksi ajan olemusta ja merkitystä onkin vaikea pukea sanoiksi. Tätä on usein havainnollistettu kirkkoisä Augustinuksen toteamuksella: ”Mitä aika sitten on? Jos kukaan ei kysy sitä minulta, tiedän; mutta jos toivoisin voivani selittää sen jollekin, joka kysyy, en tiedä.”². Juuri ajan itsestäänselvyys ja jokapäiväisyys tekee siitä näkymättömän ja vaikeasti tavoitettavan elementin. Näkymättömän tekeminen näkyväksi on työläs tehtävä. Aikaa onkin yritetty käsitteellistää ja ymmärtää jo pitkään. Antiikin ajoista lähtien filosofit ovat yrittäneet ratkoa ajan olemusta koskevia kysymyksiä: Onko aika jatkumo, vai koostuuko se lukuisista peräkkäisistä irrallisista hetkistä? Entä mikä on menneisyyden, tulevaisuuden ja nykyhetken suhde, ja ovatko menneisyys ja tulevaisuus lainkaan olemassa siinä mielessä kuin juuri nyt läsnä oleva nykyhetki?³

Sosiologeja ja historiantutkijoita ei ajan olemuksen filosofinen määrittely ole yleisesti ottaen paljoa askarruttanut. Koska sekä historiallisen että sosiologisen tutkimuksen keskeisenä kohteena on ihmisen toiminta, aika on tästä näkökulmasta ollut ennen kaikkea – sekä tutkijan että tutkimuksen kohteen – keino jäsentää ja paikallistaa toimintaa ja siinä tapahtunutta muutosta. Kun sosiaalihistoriallisessa tutkimuksessa puhutaan ajan mittaamisesta, puhutaan siis itse asiassa toiminnan ja tapahtumien mittaamisesta ajan avulla. Uusiseelantilainen filosofi Peter Munz on luonnehtinut tätä näkökulmaa seuraavasti: ”Aika ei ole mikään olemassa oleva, konkreettinen asia; ei mikään virtaava joki, joka kuljettaa tapahtumia. Asiat, jotka ovat olemassa, ovat tapahtumia ja niiden prosesseja. Niihin perustuvat kaikki aikaa koskevat konstruktiot.”⁴ Sosiaalihistoriallisen tutkimuksen keskeiseksi kysymykseksi onkin noussut se, miten aika tulisi huomioida tutkimuksen käytännön toteutuksessa⁵.

Historiallisen sosiologian alalla on ajan tavoittamisen vaikeuteen kiinnitetty huomiota etenkin 1990-luvulta lähtien käydyssä teoreettis-metodologisessa keskustelussa⁶. Tämän keskustelun lähtökohtana on ollut kritisoida ”perinteistä” sosiologista teoriaa ”ajattomuudesta” tai epähistoriallisuudesta. Väite sosiologian ajattomuudesta voi tuntua oudolta – onhan sosiologiassa tutkittu runsaasti yhteiskunnan muutosta, ajankäyttöä tai vaikkapa ikään ja elämänvaiheeseen liittyviä asioita eli aiheita, joihin sisältyy selkeästi ajallinen ulottuvuus⁷. Kuitenkaan ajan käsite *sinänsä* ei ole ollut tällaisten tutkimusten keskiössä, vaan se on mielletty yleensä vain mittaamisen välineeksi, tutkimuksen ”paikkaa” määrittäväksi koordinaatiksi tai yhdeksi muuttujaksi muiden joukossa. Aika on siis huomioitu kapeasta näkökulmasta ja abstrahoiden, lähinnä tapahtumien keston tai muutoksen mittaamisen problematisoimattomana apuvälineenä.⁸ Sosiologista teoriaa on myös syytetty staattiseksi. Sen on väitetty tuottavan valokuvan tapaan ”pysäytetyn” kuvan yhteiskunnan rakenteista tietyllä hetkellä ja olevan pitkälti kykenemätön kuvaamaan ajassa muuttuvaa toimintaa ja prosesseja. ”Ajattoman” sosiologisen teorian tilalle onkin historiallisessa sosiologiassa kaivattu dynaamisempaa, ajan huomioivaa teoriaa.⁹

Ajallisuus – tai sen puute – on näin ollen nostettu yhdeksi keskeiseksi sosiologisen teorian ongelmaksi, johon on liitetty myös laajempia tieteenteoreettisia ja metodologisia kysymyksiä. Aika on nähty aiheena, johon pitäisi kiinnittää huomiota yleisemminkin kaikessa sosiologisessa teoriankehittelyssä – ei vain historiallisen sosiologian piirissä¹⁰. Kaikki sosiologinen teoria ei toki ole ollut ajalle ”sokeaa”, vaan jotkut sosiologit ovat sisällyttäneet ajallisen ulottuvuuden keskeiseksi osaksi teoriankehittelyään. Tällaisia teoreetikkoja ovat esimerkiksi Émile Durkheim, Norbert Elias, George Herbert Mead, Niklas Luhmann, Anthony Giddens ja Barbara Adam. Jo sosiologian klassikot ovat siis pohtineet ajan merkitystä yhteiskuntateoriassa. Kiinnostus ajan sosiologista teoretisointia kohtaan on myös lisääntynyt 1900-luvun loppupuoliskolta lähtien siinä määrin, että nykyään voidaan jo puhua institutionalisoituneesta ajan sosiologiasta.¹¹ Tästä huolimatta ajan teoreetikot ovat yleensä päätyneet toteamaan, ettei aikaa ole yhteiskuntateorioissa otettu tarpeeksi huomioon – sitä ei ole otettu ”vakavasti”¹².

Sosiologiseen teoriaan kohdistettu kritiikki käy ymmärrettäväksi sitä taustaa vasten, että ajan sosiologiasta ei ole muodostunut mitään kovin kattavaa tai yhtenäistä tutkimusalaa, eikä se ole myöskään tuottanut yhtenäistä ajan teoriaa. Helga Nowotny onkin todennut, että aikaa koskevasta teoreettisesta tutkimuksesta on puuttunut jatkuvuus. Tutkijat eivät ole juurikaan tutustuneet aihetta käsittelevään aikaisempaan tutkimukseen, varsinkaan silloin, kun aihetta on tutkittu muissa oppiaineissa kuin sosiaalitieteissä.¹³ Jokainen ajan teoreetikko on pyrkinyt kehittämään oman teoreettisen versionsa ja terminologiansa ajan hahmottamiselle. Lisäksi sosiologit ovat teorioissaan tarkastelleet aikaa yleensä varsin kapeasti, vain jostakin rajatusta näkökulmasta. Teoriankehittely on näin ollen jäänyt vaillinaiseksi ja sirpaleiseksi, eikä ajasta ole muodostunut sosiologisen teorian tai metodologian kannalta keskeistä elementtiä.¹⁴ Kaikesta tästä johtuen aikaa koskeva teoretisointi on jäänyt pitkälti abstraktille ja ohjelmalliselle tasolle. Metodeja ajan huomioimiselle empiirisessä tutkimuksessa ei ole juurikaan onnistuttu kehittämään.¹⁵

Historiallisen sosiologian parissa on kuitenkin pyritty kiinnittämään huomiota aikaan ja ajallisuuden erilaisiin ulottuvuuksiin kehittämällä analyysimenetelmiä, joissa huomioidaan ajan moniulotteisuus. Tässä on tukeuduttu osittain sosiologiseen ja filosofiseen ajan teoretisointiin, osittain muilla tieteenaloilla kehiteltyihin menetelmiin. Erityisesti on vaikutteita otettu historiantutkimuksen puolella käydyistä keskusteluista ja näiden tuloksena kehitetyistä historiallisen tutkimuksen menetelmistä. Esittelenkin tässä artikkelissa historiallisen sosiologian näkökulmasta sitä, miten aika voitaisiin huomioida tutkimuksessa mielekkäällä tavalla ja minkälaisiin metodologisiin valintoihin ajan huomioiminen voisi johtaa. Ajan käsitteellistämisen tarkastelu rakentuu artikkelisani kerroksittain kuin sipuli; kronologisen "kovan ytimen" päälle rakentuu yhä uusia perspektiivejä ajan hahmottamiseen. Eri näkökulmien tarkastelun jälkeen esittelen artikkelini lopuksi kaksi metodologista työkalua ajan monimuotoisuuden hallintaan käytännön tutkimuksessa.

Aika historiallisena kontekstina

Aika hahmotetaan usein vasemmalta oikealle kulkevana, yksiulotteisena aikajanana. Janan vasempaan reunaan sijoittuvat tällöin varhaisemmat, oikeaan reunaan myöhäisemmät tapahtumat. Aika etenee väijäämättä ja tasaisesti yhteen suuntaan, menneisyydestä tulevaisuuteen päin. Aikajanelle sijoittuvat tapahtumat ymmärretään ainutkertaisiksi. Tällainen näkemys heijastaa moderniin yhteiskuntaan juurtunutta *lineaarista aikakäsitystä*. Lineaarinen aika on luonteeltaan objektiivista ja abstraktia, havaitsijasta riippumatonta aikaa. Se on myös kvantitatiivista, mitattavaa ja samalla mittauksen välineenä toimivaa aikaa. Linearisessa aikakäsityksessä menneisyys näyttäytyy historiallisena kehityksenä, usein myös edistyksenä. Raija Julkunen onkin todennut, että "[l]ineaarinen aika on historiastaan tietoisin ihmisen aikaa"¹⁶.

Lineaarinen aikakäsitys on tuottanut yhden historianutkijoiden perinteisimmistä työvälineistä eli kronologian. Kronologialla tarkoitetaan keinoa sijoittaa menneisyyden tapahtumia tai ilmiöitä peräkkäin järjestykseen, muuttumattomalle ja neutraalille aikajanelle¹⁷. Länsimaaisessa modernissa historianutkimuksessa tämä tehdään vuosilukuihin ja päivämääriin perustuvan vakiintuneen ajanmäärittelyn avulla.¹⁸ Kronologian avulla ilmaistaan menneisyyden tapahtumien ajallista suhdetta toisiin tapahtumiin ja samalla myös nykyhetkeen. Kronologia toimii eräänlaisena mittatikkuna tai viivoittimena, joka määrittää tapahtumien keston ja järjestyksen sekä niiden välisen ajan pituuden¹⁹. Tapahtumien kronologista ajoittamista ei voi tehdä täysin mielivaltaisesti, vaan aikajärjestykseen asetetuilla ilmiöillä on oltava jokin yhteinen tekijä²⁰; voisikin sanoa, että ilmiöiden on oltava samanluonteisia tai samantasoisia.

Kuten historianutkijat ovat usein muistuttaneet, eivät vuosiluvut tai päivämäärät sinänsä ole riittäviä tai edes erityisen tärkeitä elementtejä sijoitettaessa menneisyyden tapahtumia aikaan. Jorma Kalela onkin todennut, että aikaan sijoittaminen sisältää itse asiassa kaksi puolta: ajoittamisen ja merkityksen antamisen. Pelkkä tutkittavan ilmiön kronologiselle aikajanelle sijoittaminen eli ajoittaminen ei vielä tuota tutkimuksen kohteesta mielekästä tulkintaa – vuosiluvut tai päivämäärät sinänsä eivät kerro vielä mitään kohteesta. Ajoittaminen tarjoaa pikemminkin lähtökohdan merkityksen antamiselle ja tulkinnalle eli sille, että tutkimuskohde sijoitetaan johonkin laajempaan historialli-

seen kontekstiin suhteuttamalla se toisiin tapahtumiin, ilmiöihin tai asiantiloihin.²¹ Historialliseen kontekstiin sijoittaminen onkin ollut yksi tärkeimpiä historioitsijoiden perinteisiä työkaluja menneisyyden tulkitsemisessä²².

Historialliseen kontekstiin sijoittamisen voi Kalelan mukaan tehdä kahdella tavalla, asettamalla tutkimuksen kohde osaksi jotakin laajempaa tilannetta tai prosessia. Nämä kaksi tapaa kontekstualisoida kohdetta sisältävät synkronisen (samanaikaisuus) ja diakronisen (peräkkäisyys) ulottuvuuden. Asettaessa tutkimuksen kohde osaksi jotakin tilannetta kiinnitetään huomiota samanaikaisesti esiintyviin muihin ilmiöihin; asettaessa kohde osaksi jotakin prosessia tutkittavaa tapahtumaa tarkastellaan puolestaan yhtenä osana sitä edeltävistä ja sen jälkeisistä tapahtumista muodostuvaa laajempaa prosessia.²³ Kontekstualisointia voisi havainnollistaa vaikkapa Risto Alapuron tutkimuksen *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933* avulla. Alapuro tarkastelee vuosisadan vaihteen poliittista toimintaa paikallistasolla Huittisten pitäjässä keskittyen erityisesti vuoden 1918 konfliktiin. Hän tarkastelee Huittisten tapahtumia laajempaa historiallista kontekstia vasten, osana sekä laajempaa tilannetta (jyrkkien luokkarajojen yhteiskunta, Venäjän ja Suomen poliittiset tapahtumat) että prosessia (poliittisen toiminnan modernisoituminen).²⁴

Esimerkistä käy hyvin ilmi se, kuinka tutkimuskohteen sijoittaminen historialliseen kontekstiin merkitsee samalla kohteen laajempaa tulkintaa. Laajemman asiayhteyden valitseminen vaikuttaa siihen, minkälaisen konstruktion tutkija historian tapahtumista esittää, mitkä puolet hän kohteesta esittää ja miten. Tutkija joutuu valitsemaan tutkimuksensa kontekstin tai kontekstit siitä yksinkertaisesta syystä, että ilman valintoja ja rajauksia hän ei kykene hallitsemaan lähdeaineistoaan. Rajaaminen takaa sen, että tutkija pystyy syventymään oman tutkimuksensa kannalta relevantin historiallisen kontekstin kartoittamiseen. Hänen onkin tunnettava riittävän hyvin se valitsemansa aika ja paikka, yleisempi historiallinen tilanne tai prosessi, jonka osaksi hän tutkimuskohteensa asettaa.²⁵ Tämän takia historioitsijat erikoistuvat yleensä tietyn historiallisen kontekstin, tietyn ajanjakson asiantuntijoiksi; esimerkiksi varhaiskeskiajan, valistuksen ajan tai esiteollisen ajan historioitsijoiksi.

Ajan huomioiminen kontekstina sisältää Larry Griffinin mukaan tietyn selittämisen logiikan. Tapahtumien selittämisessä kiinnitetään tällöin huomiota

ennen kaikkea institutionaalisiin tai rakenteellisiin kehyksiin, jotka luovat toiminnalle mahdollisuuksia ja asettavat sille rajoituksia. Kontekstuaalisen selittämisen keinoja ovat hänen mukaansa historiallisesti rajattujen vertailujen ja yleistysten tekeminen sekä yksittäisen tapauksen alistaminen tiettyssä historiallisessa kontekstissa päteville, yleisemmille kausaalisille selitysmalleille. Esi-merkkinä tällaisesta päättelystä Griffin esittää E. M. Beckin ja Stewart Tolnayn tutkimuksen ”syvän etelän” osavaltioissa ilmenneistä mustien lynkkauksista vuosina 1882–1930. Tutkimus on Griffinin mukaan yleistävä ja vertaileva siinä mielessä, että Beck ja Tolnay pystyvät selittämään mitä jonain tiettyinä vuotena tapahtui vain sen ansiosta, että he tietävät mitä tapahtui kaikkina muina analysoituina vuosina. Toisaalta lynkkausten määrän vaihtelu tulee ymmärrettäväksi vain tarkasteltuna tiettyä historiallista kontekstia vasten; valkoisten puuvillanviljelijöiden köyhtyminen lisäsi lynkkausten määrää.²⁶

Tietyn tapahtuman ymmärtäminen kontekstuaalisesta näkökulmasta vaatii toisin sanoen laajemman historiallisen kontekstin ymmärtämistä. Tästä näkökulmasta aika merkitsee ennen kaikkea ajallista kontekstia, joka asettaa raamit kohteesta tehdyille tulkinnoille. Kohteelle haetaan yleisemmän historiallisen kontekstin tarkastelusta selitysmalleja sen sijaan, että tutkittaisiin itse kohteeseen liittyviä konkreettisia tapahtumia. Griffinin mielestä tällainen selittäminen huomioi kuitenkin varsin rajallisesti monet ajallisuuteen keskeisesti liittyvät elementit, kuten prosessien kehittymisen ja tapahtumien ajoituksen merkityksen.²⁷ Historiallisen sosiologian tutkimuksissa onkin painotettu enemmän ajallisuuden toista puolta, prosessien kehittymistä ajassa. Tämä merkitsee keskittymistä toiminnan eli tapahtumien, toimijoiden ja tapahtumaketjujen tarkasteluun.²⁸

Aika tapahtumaketjuina

Menneisyyden tarkastelu tapahtumaketjuina on kuulunut perinteisen historian tutkimuksen keskeisiin menetelmiin²⁹. Historiallisessa sosiologiassa prosessinäkökulmaa on alettu korostaa 1980-luvulta lähtien kehittelemällä *narratiivista* historiallista sosiologiaa. Narratiivin käsitteellä on viitattu ajallisuuden

huomioivaan *analyysimalliin*. Historiallisessa sosiologiassa narratiivisen analyysin keskiössä ovat tapahtumat, ja tutkimuksen kohdetta tarkastellaan ajallisen prosessina eli tapahtumaketjuna. Kohteesta tuotettava narratiivi eli tapahtumia painottava ja ajallisesti rakentuva esitys sisältää Hannu Ruonavaaran mukaan ainakin seuraavat neljä elementtiä: (1) alkutilanteessa vallitsevien olosuhteiden kuvaus; (2) toimijoiden ja heidän intressiensä kuvaus; (3) toimintojen ja niiden yhteen kytkeytymisen kuvaus; (4) toimintojen seurauksena syntyvän tilanteen kuvaus.³⁰

Historiallisen sosiologian narratiivisessa analyysissä kiinnitetään huomiota ennen kaikkea tapahtumien järjestykseen, jolla on merkitystä vaikutussuhteiden eli kausaalisuuden tarkastelussa³¹. Tapahtumaketjuissa aikaisemmat tapahtumat voivat vaikuttaa niitä seuraaviin, mutta myöhemmät tapahtumat eivät voi vaikuttaa niitä edeltäneisiin. Tämän takia tapahtuman sijainti tapahtumaketjussa vaikuttaa siihen, minkälaisia seuraamuksia sillä voi olla. Syy-seuraussuhteiden selvittäminen vaatii tapahtumien asettamista ajalliseen järjestykseen ja tarkastelua osana laajempaa tapahtumaketjua. On kuitenkin muistettava, että tapahtumien ajallinen peräkkäisyys ei vielä takaa kausaalisuutta. Vaikutussuhteen olemassaolo ei myöskään lopullisesti määrää eli determinoi tulevia tapahtumia tai niiden toteutumisen muotoa.³²

Ajalla on vaikutussuhteiden määrittelyn kannalta merkitystä paitsi tapahtumien järjestyksen, myös niiden välisen ajallisen etäisyyden suhteen. Mitä lähempänä tapahtumat (syy ja seuraus) ovat ajallisesti toisiaan, sitä vähemmän aikaa tietylle kausaaliselle prosessille jää vaikuttaa sitä seuraavaan tapahtumaan. Toisaalta mitä etäämpänä tapahtumat ovat ajallisesti toisistaan, sitä todennäköisempää on, että myös muut prosessit kuin oletettu kausaalinen prosessi ehtivät vaikuttaa jälkimmäiseen tapahtumaan.³³ Lisäksi erilaisten prosessien vaikutukset saattavat ilmetä erilaisessa tahdissa, jotkut hitaammin ja jotkut nopeammin³⁴. Ronald Aminzade on kiinnittänyt erityisesti huomiota ajan merkitykseen vaikutusten arvioinnissa artikkelissaan, jossa hän kritisoi sosiologisia teorioita niiden ajattomuudesta. Aminzade ehdottaa ”ajalle herkkien” käsitteiden käyttämistä sosiologisessa tutkimuksessa. Niistä hän esittelee neljä: tahdin, keston, syklin ja tapahtumapolun. Tahti ja kesto painottavat juuri ajan huomioimisen tärkeyttä vaikutussuhteiden tarkastelussa.³⁵

Kesto viittaa yksinkertaisesti tapahtuman tai tapahtumaketjun ajalliseen pituuteen. Aminzade huomauttaa, että sosiologit eivät yleensä kiinnitä huomiota tapahtumien kestoon, vaan pitävät kestoja epäolennaisena tapahtumien luonteen ja seuraamusten kannalta. Kuitenkin tapahtumien tulokset riippuvat usein juuri niiden kestosta. Esimerkkinä Aminzade viittaa Wallersteinin huomioon siitä, että 1900-luvulla Afrikan valtioiden itsenäistymisprosessin kesto vaikutti lopputulokseen. Mitä hitaampi itsenäistymisprosessi oli, sitä pitempään emämaa ja itsenäisyysliikkeet jakoivat vallan ja sitä maltillisempia lupauksia tästä johtuen kansallismieliset johtajat tekivät seuraajilleen. Tahti puolestaan viittaa tiettyyn historialliseen prosessiin sisältyvien samanlaisten, toistuvien tapahtumien määrään tietyssä ajassa. Esimerkiksi kaupungistumisen tahtia voidaan tutkia tarkastelemalla muuttamista urbaaneille alueille. Tahdin käsitteellä on kiinnitetty huomiota siihen, että tietyllä prosessilla voi olla hyvin erilaisia seuraamuksia riippuen sen toteutumisen tahdistä tai nopeudesta. Esimerkiksi nopeatempoisen kaupungistumisen on katsottu tuottavan enemmän sosiaalisia ongelmia kuin hitaammin tapahtuvan.³⁶ Aika on siis monin tavoin merkityksellinen ulottuvuus vaikutussuhteiden analyysissa.

Historiallisen sosiologian narratiivisessa analyysissa painotetaan tapahtumien järjestyksen lisäksi niiden ennustamattomuutta ja ainutkertaisuutta eli *kontingenssia*. Kaikki tapahtumaketjut etenevät omalla tavallaan, eivätkä samankaltaiset tapahtumat toistu täysin samanlaisina. Tämä johtuu osaltaan siitä, että eriaikaiset tapahtumat eivät koskaan sijoitu täysin samanlaiseen kontekstiin: aikaisempi tapahtuma muuttaa aina hieman vallitsevaa historiallista kontekstia. Tapahtumien lopputulokseen vaikuttaa se, millaisiksi tapahtumat ja tapahtumaketjut muodostuvat. Tapahtumien eteneminen ei ole ennakoitavissa aikaisempien tapahtumien perusteella. Tässä mielessä tapahtumat ovat sattumanvaraisia ja ainutkertaisia.³⁷ Tapahtumien sisältämään erilaisten elementtien yhteisvaikutukseen viitataan *konjunktuurin* käsitteellä. Konjunktuurilla tarkoitetaan sitä, että yhdessä tapahtumassa yhdistyvät monet erilaiset ja eritasoiset vaikutukset, esimerkiksi rakenteelliset tekijät, erilaiset prosessit ja toimijoiden toiminta. Konjunktuurin käsite painottaa tällaisten tekijöiden yhteisvaikutusta eli sitä, että yhteen tapahtumaan voi löytää useampia syitä. Kausalisuus ymmärretään tällöin multikausaalisuutena, jolloin syy-seuraussuhteet

ovat monimutkaisia ja heterogeenisia suhdeverkkoja.³⁸

Samoin kuin kontekstualisoivaan selittämiseen eli tapahtumien sijoittamiseen historialliseen kontekstiinsa, myös narratiiviseen selittämiseen ja tapahtumaketjujen konstruointiin sisältyy tutkijan valintoja. Narratiivisessa selityksessä on aina jokin keskeinen teema, jonka mukaan tutkija valitsee sen, mitä tapahtumia hän määrittelee kuuluvaksi tapahtumaketjuihin. Tapahtumat ovat analyttisiä yksiköjä, joita tutkija hahmottaa omien teoreettisten lähtökohtiensa mukaisesti, eivät empiirisessä ”todellisuudessa” valmiina havaittavia konkreettisia yksiköjä.³⁹ Näin ollen tapahtumien valinta sisältää tutkijan tulkintaa, samoin kuin tietyn historiallisen kontekstin valinta. Narratiivisessa selittämisessä tarvitaan yleistämistä ja teoretisointia muun muassa tapahtumien määrittelyssä ja kausaalisuuden ymmärtämisessä.⁴⁰

Narratiivista analyysia on pidetty tapana tehdä historiallisesta sosiologiasta ”aidosti ajallista” siinä mielessä, että ajallisuus on päättelyn kannalta keskeinen elementti. Kannattaa kuitenkin huomioda, että tapahtumaketjujen konstruointi vaatii lisäksi tietyn kontekstin huomioimista; kuuluhan narratiivin keskeisiin elementteihin toiminnan ja toimijoiden kuvauksen lisäksi sekä toiminnan alkutilanteen että sen lopputuloksena syntyvän tilanteen – toisin sanoen kontekstin – kuvaus⁴¹. Ajan huomioiminen historiallisena kontekstina ja tapahtumaketjuina sekä niihin sisältyvät narratiivinen ja kontekstuaalinen selittäminen kannattaa nähdä tutkimuksen toisiaan täydentävinä selityksinä, ei poissulkevin vaihtoehtoina. Kumpikaan ei yksin riitä historiallisen kohteen selittämiseen.⁴²

Menneisyyden monet aikatasot

Kontekstuaalisen ja narratiivisen selityslöyikan huomioiminen yhtä aikaa ei mahdu lineaariseen aikakäsitykseen. Jos menneisyyttä tarkastellaan sekä samanaikaisuuden että peräkkäisyyden näkökulmasta, huomioiden tutkimuskohteen synkroninen ja diakroninen ulottuvuus, käy tapahtumien asettaminen peräkkäiseen järjestykseen yhdelle aikajanelle hankalaksi tehtäväksi. Samanaikaisuuden tarkastelu tuo nimittäin esiin ”eriaikaisia” tai eritahtisia prosesseja

ja ilmiöitä, joita on vaikea sijoittaa yksilutotteeseen, ajalliselle peräkkäisyydelle perustuvaan tapahtumaketjuun. Kontekstin ja narratiivin samanaikainen tarkastelu synnyttää lineaariseen aikakäsitykseen hankalia jännitteitä ja ristiriitoja. Lineaarinen aikakäsitys onkin joutunut sekä historian tutkimuksen että historiallisen sosiologian kentällä kritiikin kohteeksi, ja se on todettu riittämättömäksi tavaksi mieltää aikaa historiallisessa tutkimuksessa.⁴³ Historiantutkija Yrjö Blomstedtin sanoin voisi todeta: "Lineaarinen aika on historiassa todella sijoiltaan mennyt"⁴⁴. Lineaarista aikakäsitystä on horjuttanut ennen kaikkea ajan hahmottaminen monilutotteisena ja monikerroksisena eli mieltäminen yhden aikajanana sijaan useina päällekkäisinä aikatasoina.

Ajatus ajan kerrostuneisuudesta on heijastunut historiallisen sosiologian viimeaikaiseen metodologiseen keskusteluun. Historiantutkimuksen kentällä siihen on kuitenkin kiinnitetty huomiota jo pitkään, erityisesti Ranskassa 1900-luvun alkupuolella syntyneen Annales-koulukunnan piirissä. Annalistit kritisoiivat perinteisen historian tutkimuksen tapaa kiinnittää huomiota lähinnä tapahtumahistoriaan ja jättää huomiotta menneisyyden hitaammat prosessit, jotka kuitenkin vaikuttavat tapahtumahistorian muotoutumiseen.⁴⁵ Annalistien ajatukset ovat vaikuttaneet etenkin 1980-luvulta lähtien laajemminkin historian tutkimuksen kehitykseen ja historioitsijoiden aikakäsityksiin⁴⁶. Toisaalta myös perinteisessä sosiaalishistorian tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota menneisyyden hitaiden prosessien, kuten demografisten muutosten tai elinolojen muutosten kuvaamiseen⁴⁷.

Huomion kiinnittäminen menneisyyden hitaisiin prosesseihin ja tämän myötä prosessien eriaikaisuuteen on murtanut lineaarista aikakäsitystä. Jos menneisyyttä tarkastellaan kronologiselle aikajanelle asetettavien perättäisten tapahtumien kautta, kartoitetaan vain sellaista lyhyen aikavälin tapahtumahistoriaa, jonka tapahtumat ja muutokset ovat helposti ajoitettavissa ja huomioitavissa. Menneisyys sisältää kuitenkin myös prosesseja, joiden muutokset ovat paljon hitaampia ja vaikeammin tavoitettavia, ja joita on vaikeampi havainnoida suoraan tapahtumahistoriasta. Aikalaisen silmissä tällaiset prosessit saattavat näyttäytyä staattisina olotiloina. Tällaisia hitaita prosesseja ovat esimerkiksi tapojen tai yhteiskunnallisten rakenteiden muutokset.⁴⁸ Historiantutkimus onkin lähentynyt sosiaalitieteiden tutkimusperinnettä, sillä esimerkiksi

sosiologiassa on perinteisesti tutkittu erilaisilla tilastoaineistoilla juuri rakenteita ja niiden hidasta muuttumista.

Tunnetuimman esityksen historian eri aikatasojen tarkastelusta on tuottanut ranskalainen annalisti Fernand Braudel. Hän katsoo ajan koostuvan useista päällekkäisistä, erimittaisista ja eri nopeuksilla muuttuvista prosesseista, joiden kerrostuneisuutta hän vertaa orkesterin soittoon. Braudel on hahmotellut kuuluisan Välimerta käsittelevän tutkimuksensa pohjalta kolme keskeistä aikatasoa: ensinnäkin yksilöllisen ajan eli tapahtumahistorian, toiseksi taloudellisia, yhteiskunnallisia ja kulttuurisia prosesseja kuvaavan sosiaalisen ajan tai sosiaalihistorian sekä kolmanneksi luonnon erittäin hitaita prosesseja kuvaavan maantieteellisen ajan⁴⁹. Eri aikatasoille sijoittuu tietysti erilaisia tutkimuksen kohteena olevia ilmiöitä, joita Kalelan mukaan ovat tapahtuma, suhdanne ja rakenne⁵⁰. Blomstedt toteaa, että näin tarkasteltuna historia koostuu rakenteista, jotka sisältävät erilaisia suhdanteita ja "eripituisina jaksoina vaikuttavia voimia". Menneisyydestä erottuu unilineaarisen kehityksen sijasta useita, eri nopeuksilla "liikkuvia" eli eri aikatasojen prosesseja.⁵¹

Vaikka Braudel onkin nimennyt kolme aikatasoa, hän on kuitenkin samalla painottanut sitä, että menneisyyden aikatasoja voidaan hahmottaa myös toisin. Hänen mukaansa menneisyyden prosessit ovat nimittäin eritahtisia ja erimittaisia, ja niihin sisältyy eri tavoin ajoittuvaa muutosta ja jatkuvuutta. Erilaisia aikatasoja voi periaatteessa erottaa kymmeniä tai satoja, ei vain kolme.⁵² Eri-laisten aikatasojen hahmottamisessa nousevat myös Braudelin esityksessä keskeisiksi keston ja rytmin käsitteet⁵³. Kun huomiota kiinnitetään menneisyyden prosessien erilaiseen keston ja rytmiin, hahmottuu historiallinen aika pakostakin useista ajallisista "kerroksista" koostuneena. Tästä näkökulmasta menneisyys ei näyttäydy peräkkäin asettuvina, selkeärajaisina tapahtumina tai prosesseina – kuten lineaarisen aikakäsityksen näkökulmasta. Sen sijaan menneisyyden eritahtiset ja erikestoiset prosessit ja tapahtumat limittyvät usein ajallisesti "päällekkäisiksi".

Prosessien eriaikaisuus ja limittäisyys aiheuttavat vaikeuksia tapahtumaketjujen hahmottamiselle ja tapahtumien asettamiselle lineaarisesti peräkkäiseen järjestykseen. Tämä muodostaa Andrew Abbottin mukaan merkittävän ongelman narratiivisuuden analyysille – onhan tapahtumajärjestyksen määrittely

keskeinen tehtävä historiallisen sosiologian tapaan ymmärretyssä narratiivin konstruoinnissa. Jos keskeisiä tapahtumia tarkastellaan useiden erilaisten vaihtelujen konjunktuurina, niin pitäisikö menneisyyttä tarkastella yhden tapahtumaketjun sijasta useina rinnakkaisina, omaa juontaan kuljettavina tapahtumaketjuina? Entä miten tutkija pystyisi vielä hahmottamaan eri aikatasojen "pällekkäisiä" prosesseja eli ratkomaan erilaisten aikahorisonttien ongelman?⁵⁴ Monien ajallisten perspektiivien sisällyttäminen analyysiin onkin työläs ja vaativa tehtävä, joka vaikeuttaa tutkimuksen käytännön toteuttamista. Tehtävän vaativuus vain kasvaa, mikäli aikaa pyritään hahmottamaan muutenkin kuin kronologisesti.

Ajalle annetut merkitykset

Edellä kuvaamani ajan hahmottaminen painottaa ajan *objektiivisuutta* ja absoluuttisuutta: aika etenee tasatahtiin havainnoijasta riippumatta, ja tapahtumien analyysi perustuu niiden kronologiselle ajoittamiselle. Tällöin tärkeäksi ajan hahmottamisen ulottuvuudeksi nousee ennen/jälkeen -ulottuvuus eli tapahtumien järjestyksen määrittely: vuoden 1800 tapahtumat edeltävät vuodelle 1900 sijoitettuja, vuoden 2000 tapahtumat puolestaan ajoittuvat niiden jälkeen. Järjestyksen määrittely on siinä mielessä objektiivinen, että se ei muutu; lineaariselle aikajalalle sijoitettu tapahtumajärjestys pysyy aina samana havainnoijasta ja havainnoinnin ajankohdasta riippumatta. Viime aikoina historian tutkijat ja sosiologit ovat kuitenkin halunneet kiinnittää huomiota myös ajalle annettuihin sosiaalisiin, kulttuurisiin ja subjektiivisiin merkityksiin. Aika olisi siten huomioitava myös *relatiivisena*, havainnoijasta riippuvaisena määreenä. Tällöin aika hahmotuu nykyhetken, menneisyyden ja tulevaisuuden käsitteiden kautta. Nykyhetki on piste tai linja, joka erottaa menneisyyden ja tulevaisuuden toisistaan. Sekä menneisyys, nykyhetki että tulevaisuus muuttuvat jatkuvasti, sillä nykyhetki liikkuu menneisyys ja tulevaisuus mukanaan koko ajan eteenpäin. Se, mikä oli vielä hetki sitten tulevaisuutta, muodostaakin jo kohta osan menneisyydestä. Menneisyyden, nykyhetken ja tulevaisuuden määritelmät ovat havainnoijaan ja tiettyyn ajalliseen kontekstiin sidottuja, ja näin ollen relatiivisia ja muuttuvia.⁵⁵

Relatiivinen ja objektiivinen aikakäsitys eivät ole keskenään ristiriitaisia, vaan niissä painotetaan ajan hahmottamisen eri puolia. Objektiivinen aikakäsitys painottaa kronologista ajoittamista, relatiivinen puolestaan ajalle annettuja merkityksiä. Lisäksi ne tuottavat hieman erilaisen näkemyksen menneisyydestä. Kuten ruotsalainen historioitsija Lennart Lundmark on todennut, objektiivista aikakäsitystä painottavat tutkimukset korostavat historiallisten prosessien pysyvyyttä ja jatkuvuutta, ajan relatiivisuutta korostavat puolestaan painottavat menneisyyden katkoksia ja alituista muutosta. Objektiiviselle ajoittamiselle on perinteisesti annettu enemmän painoa historiallisessa tutkimuksessa. Lundmark muistuttaa kuitenkin, että molempia perspektiivejä tarvitaan tasapainoisen kuvan saamiseksi menneisyydestä.⁵⁶ Ajan erilaisten merkitysten tärkeyttä onkin viime aikoina korostettu historiallisen sosiologian tutkimuksessa⁵⁷. Menneisyyden tutkimuksessa tulisikin huomioida paremmin sekä toimijoiden ajalle antamat *subjektiiviset* että laajemmat *kulttuuriset ja sosiaaliset* aikaa koskevat merkitykset.

Ajalle annetuilla subjektiivisilla merkityksillä tarkoitetaan sitä, että toimijoiden aikaperspektiivi vaikuttaa heidän toimintaansa. Toimijat hahmottavat tulevaisuutta eri tavoin, jotkut lyhyemmällä ja toiset pitemmällä perspektiivillä. Toisaalta toimijat konstruoivat muistin ja kokemuksen kautta jatkuvasti myös menneisyyttään. Näin erilaiset aikaperspektiivit vaikuttavat toimijoiden tekemiin suunnitelmiin ja tätä kautta myös toimintaan. Aminzade on havainnollistanut tätä viittaamalla hyvinvointivaltion valtiollisten eläkejärjestelmien ja valtiollisen tason palkkaneuvottelujärjestelmän syntyyn 1800-luvun lopun Euroopassa. Uusi tilanne pidensi sekä työnväestön että työnantajien tulevaisuudensuunnitelmien aikaperspektiiviä, jonka puitteissa he laskelmoivat voittojaan ja tappioitaan sekä suunnittelivat toimintastrategioitaan. Palkkaneuvotteluihin alettiin liittää pitkän aikavälin laskelmointia. Alettiin suosia pitkäaikaisia eläkejärjestelmän käyttöönoton sisältäviä työsopimuksia, mikä vakautti työntekijöiden ja työnantajien suhteita ja saattoi edesauttaa työväestön integroimista kapitalistiseen tuotantojärjestelmään.⁵⁸

Subjektiivinen näkökulma painottaa sitä, että toimijoiden elämää rytmittää muukin kuin kronologinen aikakäsitys, kellon ja kalenterin aika. Koska toiminta sijoittuu alati vaihtuvaan nykyhetkeen, jossa tulevaisuus on jatkuvasti avoin ja

vielä toteutumaton, jokainen uusi nykyhetki on täynnä uusia mahdollisuuksia ja rajoituksia. Jokaisessa nykyhetkessä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden elementit muuttuvat ja ne konstruoidaan jatkuvasti uudelleen.⁵⁹ Toimijoiden omat muistot ja tulevaisuudenvisiot ja kaukaisten menneisyyden jatkuva läsnäolo nykyhetkessä ovat kuitenkin seikkoja, joita pitkän aikavälin muutoksia kartoittavassa sosiologisessa tutkimuksessa ei ole juurikaan kyetty huomioimaan⁶⁰.

Ajalle annettavat merkitykset eivät ole vain subjektiivisia, vaan myös kulttuurisesti ja sosiaalisesti jaettuja. Sosiologiassa on kiinnitetty paljon huomiota tähän ajan ulottuvuuteen eli *sosiaaliseen aikaan*⁶¹. Sosiaalisen ajan käsite kattaa kulttuuriset aikakäsitykset sekä yhteiskunnallisesti määrittyvät aikajärjestelmät⁶². Lineaarinen aikakäsitys on yksi kulttuurinen tapa jäsentää aikaa. Lineaarinen aikakäsitys levisi Euroopassa vasta myöhäiskeskialalta lähtien, mekaanisen kellon yleistymisen ja laavammin yhteiskunnallisen modernisaation ja luonnontieteen kehityksen myötä⁶³. Sen vaihtoehtona esitetään usein *syklinen aikakäsitys*, joka painottaa tapahtumien toistumista tietyissä jaksoissa. Syklinen aikakäsitys rakentuu esimerkiksi vuodenaikojen, viikonpäivien tai yön ja päivän toistuvuudelle. Syklinen aikakäsitys painottaa jatkuvuuden ja tradition merkitystä.⁶⁴ Vaikka lineaarinen ja syklinen aikakäsitys on usein esitetty toisilleen vaihtoehtoisina tapoina hahmottaa aikaa – syklinen aikakäsitys esitetään usein agraariyhteiskuntaan ja lineaarinen moderniin teollistuneeseen yhteiskuntaan kuuluvaksi – kannattaa kuitenkin huomioida, että aikakäsitykset elävät yleensä sovussa rinnakkain⁶⁵. Ihminen voi esimerkiksi suunnitella töitään tietynkestoisina, lineaarisesti etenevinä projekteina, ja elää silti samalla syklisessä viikkorytmissä, viikonloppua toistuvasti odottaen.

Yhteiskunnallisesti määrittyvien aikajärjestelmien ytimessä on puolestaan työn ja vapaa-ajan erottelu. Sosiologisissa aikaa koskevissa tutkimuksissa onkin kiinnitetty huomiota erityisesti tähän sosiaalisen ajan puoleen eli siihen, miten modernin yhteiskunnan aikajärjestelmät määrittävät ihmisten arkielämää. Aika mielletään tällöin vaikkapa organisoinnin tai kontrolloinnin näkökulmasta: yhteisten aikataulujen avulla organisoidaan junien kulkemista tai koulujen ja työpaikkojen toimintaa tai kontrolloidaan sitä, milloin on sopivaa käyttää aikaa työskentelyyn, syömiseen tai nukkumiseen. Aika nähdään myös yhä useammin resurssina: koska aika on rajallista, on se myös arvokasta. Aikaa käytetään

arvon mittarina esimerkiksi mitattaessa, kuinka monta tuntia tai minuuttia tietyn työtehtävän suorittamiseen kuluu.⁶⁶ Vaikka erilaiset aikajärjestelmät ovat yhteiskunnallisen kehityksen tuotteita, alkavat ne usein ajan mittaan vaikuttaa luonnollisilta ja vääjäämättömiltä – sosiaalinen aika sekoittuu luonnonaikaan. Sosiaaliseen aikaan kohdistuvat tutkimukset pyrkivätkin yleensä paljastamaan aikaa koskevien kulttuuristen määritelmien sopimuksenvaraisuuden. Sosiaalinen aika on sopimus, jota voidaan tarvittaessa muuttaa.

Aikakäsitysten relatiivisuuden korostaminen ei ole ristiriidassa ajan kronologisen jäsentämisen kanssa, eivätkä subjektiiviset tai kulttuuriset aikakäsitykset sijoitu kronologioiden ”ulkopuolelle”. Ajan relatiivisuuden merkitystä painottavat historioitsijat eivät kiellä tapahtumisen yksisuuntaisuutta ajassa eli peruuttamattomuutta tai tapahtumajärjestyksen merkitystä. Subjektiivinen näkökulma kuitenkin ”hajottaa” lineaarista aikakäsitystä entisestään. Koska ajalle annettavat merkitykset ovat toimijaan ja kulttuuriseen kontekstiin sidottuja, löytyy ajalle erilaisia merkitysulottuvuuksia yhtä monta kuin on toimijoitakin. Aika on kerrostunutta paitsi lineaarisesti, myös vertikaalisesti tarkasteltuna; siinä missä Braudelin tarkastelussa menneisyys rakentuu useista päällekkäisistä eritahtisista prosesseista, subjektiivinen näkökulma hajottaa myös menneisyyden päällekkäiset prosessit useiden eri toimijoiden eriaikaisuuksiksi tai erilaisiksi tavoiksi jäsentää aikaa⁶⁷.

Historiantutkija ajan jäsentäjänä

Historiantutkijan tulee tunnistaa paitsi kohteensa, myös omat sidoksensa aikaan. Hän nimittäin itsekkin soveltaa tietynlaista aikakäsitystä eli tietynlaisia sosiaalisia, kulttuurisia ja subjektiivisia tapoja jäsentää aikaa. Tutkija voi painottaa tarkastelussaan erilaisia ajan ja ajallisuuden aspektoja. Tämä vaikuttaa siihen, miten hän tutkimuksensa kohdetta hahmottaa ja minkälaisia tulkintoja siitä tekee. Tutkijan onkin hyvä olla tietoinen tekemistään valinnoista eli siitä, minkälaisesta perspektiivistä hän menneisyyttä tarkastelee, mitä valinnat edellyttävät ja mitä niistä seuraa. Esimerkiksi lineaarisen tai syklisen aikakäsityksen painottaminen tuottaa erilaisen kuvan kohteesta. Yleensä historiantutkijat ovat

tarkastelleet menneisyyttä lähinnä lineaarisen aikakäsityksen perspektiivistä.

Syklisen perspektiivin soveltaminen voi kuitenkin tuottaa kohteesta aivan uudenlaisia havaintoja. Varsinkin talouden ja politiikan kentän prosesseissa on selvästi erotettavissa nousevat ja laskevat vaiheet toistuvina sykleinä. Syklit toistuvat säännöllisesti ja tätä säännöllisyyttä voidaan myös mitata kronologisesti. Erityyppiset ilmiöt toistuvat eripituisissa sykleissä, joten syklisyyden tarkastelu kiinnittää huomiota prosessien erilaiseen ajalliseen perspektiiviin.⁶⁸ Syklejä on toisaalta sitä helpompi tunnistaa, mitä pitemmän aikavälin tutkimuksesta on kysymys. Jokin menneisyyden ilmiö, joka 20–30 vuoden ajanjaksoa tutkittaessa saattaa näyttää trendiltä eli lineaariselta muutokselta (esimerkiksi kasvutrendi), voikin muutaman sadan vuoden ajanjaksoa tutkittaessa näyttäytyä osana sykliä (nouseva vaihe). Yhden tutkijan identifioima trendi voi olla samanaikaisesti toisen tutkijan silmissä sykli.⁶⁹ Syklin käsitteen käyttäminen edellyttää pitkän aikavälin tarkastelua, ja korostaa samalla kohteen toistuvia ja pysyviä elementtejä. Syklisen perspektiivin valinta vaikuttaa näin ollen siihen, minkälaisia tuloksia tutkimuksella saadaan ja miten näitä tuloksia tulkitaan.

Toisen esimerkin kohteen jäsentämisestä tarjoaa menneisyyden tarkastelu jatkuvuuden tai katkosten eli pysyvyyden tai muutoksen näkökulmasta. Mikko Majander on havainnollistanut jatkuvuuden ja katkosten jäsentämistä tarkastelemalla sitä, miten 1900-luvun jälkipuoliskon suomalaista yhteiskuntaa on hahmotettu. Sotienjälkeistä aikaa voi tarkastella ”toisen tasavallan” kautena, jolloin korostetaan eroa sotia edeltäneen ajan Suomeen. Sota-aika näyttäytyy tällöin ennen kaikkea Suomen ulkopoliittikan murroksena. Sotienjälkeistä aikaa voi kuitenkin hahmottaa myös jatkuvuutta korostaen. Suomi säilytti itsenäisyytensä, ja suomalainen poliittinen järjestelmä ja oikeusjärjestelmä säilyivät ennallaan. Majander toteaaakin, että vaikka sota-aika mielletään yleensä murroksena, voi sen ylittävää jatkuvuutta tunnistaa monessa asiassa.⁷⁰ Tutkimuksen kohteessa voidaan korostaa joko jatkuvuutta tai katkoksia riippuen siitä, mitä kohteessa halutaan painottaa. Yleisesti ottaen historian tutkijat ovat harjaantuneet painottamaan tulkinnoissaan enemmän jatkuvuutta⁷¹. Jatkuvuuden ja katkosten käsitteistä on kuitenkin käyty paljon keskustelua, ja viime aikoina historian tutkimuksessa on korostettu tarvetta havainnoida paremmin menneisyyden katkoksia ja epäjatkuvuutta.

Historian tutkijalla on aikakäsitysten lisäksi muitakin sidoksia aikaan. Hän sijoittuu nimittäin itseen – kohteensa tavoin – tiettyyn historialliseen kontekstiin, tiettyyn nykyhetkeen. Historiaa tutkitaankin aina nykyhetken intresseistä lähtien. Nykyhetki vaikuttaa tutkimuksen muotoutumiseen: sekä aiheenvalintaan ja niihin kysymyksiin, joita tutkija esittää, että tulkintoihin, joita tutkija menneisyydestä tekee. Tutkijan oma historiallinen konteksti ja siinä tärkeinä ja merkittävinä näyttäytyvät asiat ohjaavatkin sitä, mitä asioita hän menneisyydestä nostaa tärkeiksi. Historia (tietona menneisyydestä) ei ole pysyvästi samanlaista, vaan sitä tuotetaan jatkuvasti uudelleen.⁷² Vaikka tutkija ei koskaan pääse tästä asetelmasta irti, on nykyhetken vaikutus kuitenkin hyvä tiedostaa.

Historioitsijan sijoittuminen nykyhetkeen vaikuttaa tutkijan tulkintoihin myös siinä mielessä, että tutkija tarkastelee menneisyyden tapahtumia nykyhetkestä lähtien. Tutkijan tiedossa on tapahtumaketjujen lopputulos, josta hän lähtee hahmottelemaan menneisyyttä johdatuksena ennalta tietämäänsä tulokseen. Tutkijan perspektiivi menneisyyteen on päinvastainen kuin se, miten tapahtumat ovat edenneet menneisyyden toimijan näkökulmasta.⁷³ Tällöin vaarana on, että tutkija tulkitsee kaikki menneisyyden tapahtumat itsestään selvänä johdatuksena tiettyyn lopputulemaan. Tulkinnoista tulee näin helposti determinististä tai teleologisia. Deterministinen historiantulkinta etenee lopputuloksesta lähtien, tulkiten sitä aikaisempien tapahtumien vääjäämättömänä seurauksena. Toteutunut historia näyttäytyy tällöin ainoana mahdollisena. Teleologisuus puolestaan tarkoittaa sitä, että aikalaisten toimintaa ja motiiveja tulkitaan jälkiviisaasti lopputuloksen valossa, vaikka aikalaiset itse eivät tätä tulkintaa kenties tunnistaisikaan – saattaahan lopputulos olla pikemminkin sattuman tulosta tai toiminnan ei-tarkoitettu seuraus kuin tavoitteellisen toiminnan aikaansaamaa. Teleologinen tulkinta sisällyttää historiaan jonkin tarkoituksen tai päämäärän.⁷⁴

Determinismin ja teleologisuuden välttäminen vaatii sitä, että tapahtumaketjuja tarkastellaan menneisyyden toimijoiden perspektiivistä. Jokaista menneisyyden nykyhetkeä tulee tällöin periaatteessa tarkastella tilanteena, jossa tulevaisuus on aidosti avoin ja erilaiset vaihtoehtoiset valinnat ovat toimijoille mahdollisia⁷⁵. Tutkijan onkin huomioitava toteutumatta jääneet mahdolliset

menneisyydet eli menneisyyden vaihtoehtoiset tapahtumaketjut. Tämä tarkoittaa menneisyyden hahmottamista ”puumallin” avulla, erilaisina tapahtumapolkuina ja valintatilanteina. Keskeisiä valintatilanteita voidaan ajatella puumallin oksien haarautumiskohtina – keskeisissä valintatilanteissa toteutumatta jääneet, mahdolliset tulevaisuudet lähtevät haarautumaan pienemmiksi oksiksi. Vain näin pystytään ”kirjoittamaan menneisyyttä eteenpäin” – ei siis nykyhetkestä taaksepäin.⁷⁶

Menetelmiä ajan hallintaan: periodisointi ja polkuriippuvuus

Ajan erilaiset ulottuvuudet tuntuvat levittäytyvän tutkijan edessä kuin tiheä viidakko tai rannaton meri. Miten ajan monia ulottuvuuksia on käytännön tutkimuksessa onnistuttu hallitsemaan? Miten menneisyyden tutkija pystyy hallitsemaan jatkuvasti sirpaloituvaa ja lukemattomista erilaisista tasoista ja kerrostumista koostuvaa aikaa? Minkälaisia menetelmiä käyttämällä tutkijat ovat pyrkineet tasapainottelemaan ajan moniulotteisuuden huomioimisen ja tutkimuksen näkökulman rajaamisen vaatimusten välillä? Historiallisen sosiologian alalla on toistuvasti peräänkuulutettu tutkimusotetta, joka pystyisi huomioimaan ajallisuuden eri ulottuvuudet, mutta esitetty paljon vähemmän ohjeita siihen, miten tällaista tutkimusta tehdään käytännössä.⁷⁷

Joitakin käytännön menetelmiä on kuitenkin tarjolla. Tarkastelen lopuksi kahta metodologista työkalua, periodisointia ja polkuriippuvuuden analyysia, joita molempia on sovellettu historiallisissa tutkimuksissa ajan hallintaan. Sekä historian­tutkijat että historiallisen sosiologian tutkijat ovat hyödyntäneet periodisointia, mutta menetelmää on käytetty usein rutini­nomaisesti, mieltämättä sitä varsinaiseksi tutkimusmenetelmäksi ja eksploimatta sen soveltamisen lähtökohtia. Polkuriippuvuuden analyysia on puolestaan kehitelty viime aikoina erityisesti historiallisen sosiologian metodologisissa puheenvuoroissa. Sen lähtökohtana olevaa menneisyyden puumallia on kuitenkin suosittu myös historian­ tutkimuksen puolella. Periodisointi ja polkuriippuvuuden analysointi tarjoavat kaksi esimerkkiä siitä, miten erilaisia ajallisia ulottuvuuksia voidaan hallita käytännön tutkimuksessa, mutta myös siitä, miten erilaiset perspektiivit valottavat ajallisuuden

erilaisia puolia ja miten metodologiset valinnat vaikuttavat tutkimuksella saataviin tuloksiin.

Periodisointi

Periodisointi on kronologian ohella toinen historian tutkimuksen parissa kehitetyistä ajallisuuden hallinnan perusmenetelmistä. Se ei itsessään ole tutkimuksen päämäärä tai tulos vaan pikemminkin keino, jonka avulla pyritään ymmärtämään ja selittämään tutkimuksen kohteessa havaittavaa muutosta. Periodisointi voi auttaa paitsi hahmottamaan paremmin muutosta ja erilaisia muutostrendejä, myös ymmärtämään muutokseen johtaneita syitä.⁷⁸ Menetelmää on sovellettu varsinkin makrohistoriallisissa tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu laajoja, vuosisatojen mittaisia muutosprosesseja. Periodisointia voi kuitenkin tehdä periaatteessa millä tahansa aikatasolla, lähtien makrotason maailmanhistoriasta ja päätyen mikrotason kohteeseen, vaikkapa yhden ihmisen elämään. Menetelmään sisältyy myös tietynlaista ajallista kerroksellisuutta, sillä periodit voidaan mieltää ”sisäkkäisinä” eli hierarkkisesti rakentuvina; ne voivat sisältää lyhyempiä alaperiodeja ja puolestaan sijoittua pitempiin yläperiodeihin.⁷⁹ Periodisointia onkin pidetty keinona hallita ajan monikerroksisuutta tai ”kesyttää” menneisyyden eriaikaiset prosessit lyhyemmiksi ja helpommin käsiteltäviksi paloiksi⁸⁰.

Periodisoinnilla tarkoitetaan ajallisesti jäsennetyn prosessin pilkkomista peräkkäisiksi, kohtalaisen yhtenäisiksi aikakausiksi, periodeiksi tai epookeiksi. Aikakaudella tarkoitetaan puolestaan kokonaisuutta, joka erottuu selkeästi sitä edeltävästä ja seuraavasta kokonaisuudesta. Tutkittavan prosessin aikakausia erottavat toisistaan käännekohtat. Ne ovat kohtia, joissa tapahtuu huomattavaa muutosta tutkimuksen kohteena olevassa ilmiössä. Käännekohtana voi toimia periaatteessa mikä tahansa muutosprosessi, kunhan sillä vain on tarpeeksi suuria vaikutuksia. Käännekohtan on nimittäin lopetettava tietty periodi ja aloitettava seuraava eli historian tutkija Matti Männikön sanoin ”muutettava ratkaisevalla tavalla edellistä aikakautta hallinneita piirteitä ja laskettava samalla uudelle aikakaudelle perusta, joka kantaa sen loppuun asti.”⁸¹

Periodisoinnin lähtökohtana on kronologinen ajoittaminen eli menneisyyden ilmiöiden sijoittaminen tapahtumajärjestykseen ja suhteuttaminen ajallisesti toisiinsa. Kronologisella ajoittamisella on merkitystä erityisesti äkillisten katkosten tai käännekohtien kohdalla, kun pohditaan tapahtumien vaikutussuhteita eli sitä, mikä aiheutti tutkimuksen kohteessa muutosta. Toisaalta vakiintuneessa periodissa on vähemmän muutosta ja näin ollen myös vähemmän merkittäviä tapahtumia. Tällöin kronologisella ajoittamisella ei ole niin suurta merkitystä.⁸² Muutoskohdissa on kronologian määrittäminen tärkeää. Tutkijan pitää kuitenkin varoa, ettei kronologia alkaisi ohjata periodisointia liikaa; perinteiset kronologiset tavat hahmottaa menneisyyttä vuosikymmenten tai -satojen tai vaikkapa hallitsijoiden hallituskausien jaksoissa eivät aina tavoita olennaisia piirteitä tutkimuskohteessa tapahtuvasta muutoksesta. Periodisoinnin lähtökohtana täytyykin olla aina tutkimuskohteen tarkastelu ja sen muutoksen havainnointi, ei kohteen pakottaminen olemassa oleviin menneisyyden jäsentämisen konventioihin.⁸³

Periodisointi edustaa kontekstualisoivaa selittämistä, sillä se perustuu vertailulle eli keskeisten erojen ja yhtäläisyyksien tunnistamiselle. Periodisointi onkin oikeastaan vertailujen tekemistä ajassa eli diakronisesti.⁸⁴ Periodien sisällä painottuvat yhtäläisyydet, niiden välillä puolestaan erot. Aikakausien sisällä voidaan selittää tapahtumia viittaamalla yleisempään kontekstiin ja sen sisältämiin jatkuviin, pysyviin ja muuttumattomiin tai samankaltaisina toistuviin elementteihin⁸⁵. Periodisointiin sisältyy lisäksi narratiivinen ulottuvuus, sillä peräkkäisistä periodeista muodostuu laajempi historiallinen narratiivi. Lisäksi käännöskohtia tarkasteltaessa kiinnitetään huomiota tapahtumiin ja tapahtumaketjuihin eli selitetään muutosta narratiivisen analyysin avulla.⁸⁶

Vaikka periodit ovat suhteellisen yhtenäisiä ajanjaksoja, on kuitenkin huomattava, että tutkija luo tämän yhtenäisyyden tarkastelemalla ajankohtaa tietystä perspektiivistä, korostamalla siinä tiettyjä seikkoja. Tämä tapahtuu Jorma Kalelan mukaan tarkastelemalla kolmea muuttujaa: yksi liittyy ajalliseen keston, toinen substanssiin (toiminta ja toiminnan seuraukset) ja kolmas subjekteihin (toimijat).⁸⁷ Tutkija voi hahmottaa erimittaisia prosesseja, kiinnittää huomiota eriluonteisiin prosesseihin ja niiden erilaisiin seurauksiin sekä erilaisten toimijoiden toimintaan. Näin voidaan tuottaa hyvinkin erilaisia perio-

disointeja samasta kohteesta⁸⁸. Periodit eivät ole "todellisuuden rakenneosia", vaan niiden yhtenäisyys on aina tutkijan teoreettisen analyysin tulosta ja näin ollen myös suhteellista. Periodisointi ei siksi ole mekaaninen suoritus, vaan se sisältää tutkijan valintoja, jotka tämän tulisi tiedostaa ja perustella. Historioitsijan tulkinta – hänen intressinsä ja näkökulmansa – vaikuttavat siihen, minkä teeman hän nostaa merkittäväksi muutoksen indikaattoriksi.⁸⁹

Vaikka periodisointi lähtee aina tutkijan omista intresseistä, tulisi tulkinnessa kuitenkin huomioida myös se, mikä on ollut tapahtumien merkitys menneisyyden ihmisille, toisin sanoen menneisyyden toimijoiden omat aikaperspektiivit. Tutkijan tulee ymmärtää, miten hänen tapansa jäsentää aikaa eroaa menneisyyden toimijoiden tavoista mieltää ja hahmottaa aikaa.⁹⁰ Menneisyyden toimijat saattavat nimittäin hahmottaa varsin erilaisia aikakausia kuin asioita nykyhetkestä käsin tarkasteleva tutkija, ja ajan hahmottamisella puolestaan voi olla suurtakin vaikutusta toimijoiden ajattelutapaan ja toimintaan. Aikakausien tunnistaminen onkin aikalaisille aina vaikeampaa kuin jälkipolville. Tämä johtuu siitä, että aikalaiset eivät pysty arvioimaan historiantutkijan tavoin menneisyyden käännekohtien merkitystä yhtä lailla sekä eteen- että taaksepäin.⁹¹ Aikalaisten näkökulman huomioiminen saattaa kuitenkin auttaa tutkijaa ymmärtämään sitä, miksi aikalaiset toimivat niin kuin he tekevät. Se on keino välttää tulkin jälkiviisautta.⁹²

Männikkö on hahmottanut kolme tapaa, joilla aikalaisten näkökulma historian käännekohtien hahmottamiseen voi suhteutua tutkijan näkökulmaan. Ensinnäkin on nopeita ja rajuja murroksia, jotka aikalaiset ovat tunnistaneet varsin hyvin ja nopeasti käänteentekeviksi. Tällaisia ovat olleet usein poliittisten tapahtumien tason murrokset, esimerkiksi Ranskan vallankumous. Toiseksi on käännekohtia, joita on vaikeampi havaita, ja joita aikalaiset ovat tulkinneet sellaisiksi vain hitaasti. Tällaisia ovat hitaat, pitkän aikavälin rakenteelliset muutokset. Esimerkkinä näistä Männikkö mainitsee teollisen vallankumouksen, joka käynnistyi Englannissa 1760-luvulla, mutta joka miellettiin käännekohtaksi vasta vuoden 1815 paikkeilla. Kolmanneksi aikalaiset saattavat mieltää käännekohtiksi joitakin tapahtumia tai ilmiöitä, joista ei kuitenkaan muodostu sellaisia, sillä niillä ei ole pysyviä ja merkittäviä vaikutuksia. Männikkö kuvaa tällaista tilannetta "epookki-illusion" käsitteellä. Esimerkkinä hän mai-

nitsee vuoden 1969 kuumatkan, jonka uskottiin aloittavan uudenlaisen avaruusmatkailun aikakauden. Epookki-illuusio johtuu Männikön mukaan siitä, että aikalaisilla on tarve erottaa omassa ajassaan käännekohtia, mutta tällaisten (varsinkin rakenteellisten) käännekohtien tunnistaminen on toisaalta heille hankalaa.⁹³

Menneisyyden käännekohtien tunnistamisen vaikeus liittyy paitsi tarkastelijan omaan asemaan, myös käännekohtien luonteeseen. Historialliset käännekohtat eivät nimittäin ole ongelmitta ja yksiselitteisesti tunnistettavia, vaan ne ovat suhteellisia kahdessakin mielessä: Ensinnäkin eri käännekohtissa muutos voi olla hyvin erilaista. Käännekohta voi olla nopea ja dramaattinen murros, esimerkiksi vallankumous tai sota. Käännekohta voi kuitenkin edustaa myös hitaampaa ja vähemmän näkyvää rakenteellista muutosta, esimerkiksi sääty-yhteiskunnan tai modernin yhteiskunnan vähittäistä muodostumista. Tällöin aikakausi-ajan rajakohta on liukuva ja väljä, ei selkeä ja terävä kuten dramaattisissa murroksissa, ja näin ollen myös hankalasti määriteltävissä. Toisaalta periodisoinnin perustana oleva muutos ei aina tapahdu täydellisenä, vaan se voi koskea esimerkiksi vain joitain maantieteellisiä alueita tai taloudellisia tai kulttuurisia sektoreita. Tällöin muutos tapahtuu eriaikaisesti yhteiskunnan eri lohkoilla siten, että erilaiset osaprosessit etenevät eritahtisesti.⁹⁴

Käännekohtat ovat usein "sumearajaisia" siinä mielessä, että ne eivät muodosta täydellistä ja selkeärajaista katkosta periodien väleihin. Toisaalta periodien sisäinen yhtenäisyys on aina vain osittaista, sillä ne sisältävät eriaikaisia prosesseja, jotka vain harvoin tavoittavat koko kohteen täydellisesti. Tutkijan onkin tärkeää huomioida myös käännekohtien katkokset ylittävä jatkuvuus, samoin kuin periodien yhtenäisyyden eli jatkuvuuden sisältämät katkokset. Jos hän ei tähän pysty, on vaarana tulkinta, jota Kalela on kutsunut "lokerikkohistoriaksi". Kalela viittaa termillä näkemykseen, jossa periodit ymmärretään yhtenäisinä kokonaisuuksina, ontologisina todellisuuden rakennusosina. Menneisyyden nähdään siis koostuvan peräkkäisistä ajallisista lokeroista, ja periodien muutoksen ajatellaan olevan kokonaisvaltaista. Periodien sisällä vallitsee täydellinen jatkuvuus, niiden välillä puolestaan täydellinen katkos. Lokerikkohistorian näkökulma menneisyyteen on ongelmallinen, sillä se tuottaa mekaanisen ja yksinkertaistetun kuvan ajallisista prosesseista. Lisäksi lokerikkohistoria

edustaa menneisyyden determinististä tulkintaa; periodin muuttuminen jotta väistämättä kokonaisvaltaiseen muutokseen sen sisällä, ja jokainen periodi on puolestaan sitä edeltävän ja seuraavan periodin determinoima.⁹⁵

Periodisoinnilla kyetään huomioimaan monia erilaisia ajallisuuden ulottuvuuksia, sillä se perustuu jatkuvuuden ja katkoksen tai pysyvyyden ja muutoksen tunnistamiselle ja näin ollen kontekstuaalisen ja narratiivisen selityslogiikan yhdistämiselle⁹⁶. Menetelmässä kiinnitetään myös huomiota menneisyyden toimijoiden ajalle antamiin merkityksiin. Ajan monikerroksisuus huomioidaan kuitenkin lähinnä periodien hierarkkisena sisäkkäisyytenä. Lisäksi käytännössä painotetaan usein kontekstuaalista analyysia, jolloin huomiota kiinnitetään enemmän itse aikakausiin ja niiden sisäiseen jatkuvuuteen kuin periodien väliin käänkökohtiin. Samalla korostetaan yleensä rakenteen merkitystä toiminnan huomioimisen kustannuksella.⁹⁷ Periodien konstruointi ei myöskään aina auta ymmärtämään sitä, mikä saa aikaan niiden väliset muutokohdat ja miten yhdestä periodista siirrytään toiseen. Tämän ymmärtämiseksi täytyy tutkijan muuttaa näkökulmaansa eli keskittyä tarkastelemaan käänkökohtia narratiivisesti. Tätä on viime aikoina tehty erityisesti polkuriippuvuuden analyysimallin avulla.

Polkuriippuvuuden analyysi

Polkuriippuvuuden analyysi muistuttaa pitkälti narratiivista analyysimallia, ja polkuriippuvuutta voidaanakin pitää yhtenä narratiivisen analyysin muunnelmana tai erityistapauksena⁹⁸. Menneisyyden hahmottaminen tapahtumapolkuina on ollut suosittua viime aikoina historiallisen sosiologian piirissä⁹⁹. Yksimielisyyttä siitä, mitä "polkuriippuvuuden" käsitteellä tarkoitetaan, ei ole kuitenkaan saavutettu. Se on saanut erilaisia määritelmiä, joissa on esitetty jopa täysin ristiriitaisia näkemyksiä toimijoiden roolista, valintojen sattumanvaisuudesta tai tehtyjen valintojen vaikutuksista¹⁰⁰. Polkuriippuvuudella on voitu viitata "löyhästi" suunnilleen samaan kuin mitä narratiiveilla tarkoitetaan historiallisessa sosiologiassa eli siihen, että tapahtumien järjestyksellä on vaikutusta niiden lopputulokseen¹⁰¹. Yleisempää on kuitenkin ollut menneisyyden tarkas-

telu käännekohtina ja näissä käännekohdissa tehtyinä valintoina. Menneisyys näyttää tästä perspektiivistä haaroittuvalta polulta tai oksia versovalta puulta. Toimijan tulee tällöin päättää jokaisessa haarakohdassa eli valintatilanteessa, mitä oksaa tai polkua hän lähtee etenemään, toisin sanoen, minkälaisia valintoja hän tekee. Menneisyyttä ei tarkastella lineaarisesti ja deterministisesti etenevänä prosessina, vaan prosessina, jossa tulevaisuus on tehdystä valinnoista riippuvainen ja näin ollen sisällöltään avoin.

Polkuriippuvuutta voidaan kuitenkin määritellä tätäkin tiukemmin, tiettyjä elementtejä painottaen. Ensinnäkin analyysin kohteena ovat keskeiset käännekohdat eli sellaiset kohdat, joissa tutkimuksen kohteena olevassa prosessissa tapahtuu selkeää muutosta. Näitä kohtia tarkastellaan valintatilanteina, joissa yksilöt tai kollektiiviset toimijat (esimerkiksi instituutiot) harkitsevat ja arvioivat useampia erilaisia toiminnan mahdollisuuksia ja tekevät näiden välillä valintoja. Toimijat eivät tee valintojaan täysin vapaasti, sillä valintatilanteet sijoittuvat tiettyyn historialliseen kontekstiin. Toisaalta tehdyt valinnat määrittävät ja rajaavat tulevaisuuden valintamahdollisuuksia, sillä yhden tulevaisuuspolun valinta merkitsee samalla muiden vaihtoehtojen hylkäämistä. Valinnat sijoittuvat tiettyihin konteksteihin, ja samalla ne luovat uudenlaisia konteksteja. Keskeisten valintojen tuloksena päädytään polulle, jolta poikkeaminen käy sitä hankalammaksi, mitä pitemmälle polulla edetään. Polkuriippuvuuden analyysissa tarkastellaankin niitä mekanismeja, jotka urauttavat prosessin tiettyyn suuntaan eteneväksi.¹⁰²

Polkuriippuvan prosessin lopputulokseen vaikuttaa erityisesti sen lähtötilanne eli ne olosuhteet, joissa ensimmäiset ratkaisevat valinnat tehdään. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että lähtötilanteen tuntemalla pystyisi ennustamaan prosessin lopputuloksen. Samanlaisessa lähtötilanteessa voi nimittäin tehdä useita erilaisia valintoja, jotka urauttavat prosessin eri suuntaan. Polkuriippuville prosesseille onkin ominaista, että ne voivat päätyä useaan erilaiseen lopputulokseen eli saavuttaa monin eri tavoin tasapainotilan. Polkuriippuvuuden näkökulma korostaa tässä ajoituksen ja tapahtumajärjestyksen merkitystä. Erityisesti tapahtumaketjujen alkupäässä olevilla valinnoilla katsotaan olevan suurta merkitystä, sillä valintojen seuraamukset kumuloituvat prosessin kuluessa. Samalla valinnalla saattaa täten olla varsin erilaisia seuraamuksia riippuen siitä, mihin kohtaan prosessia valintatilanne sijoittuu. Polkuriippuvuu-

den onkin katsottu korostavan kontingenssin merkitystä: myös pienillä tapah-
tumilla voi tiettyyn ajankohtaan sijoituessaan olla suuria ja pysyviä seurauksia.
Toisaalta polkuriippuvuudessa korostuu myös prosessien urautuminen eli nii-
den sisältämä jatkuvuus. Prosesseilla on taipumus saavuttaa tasapainotila, joka
ei ole kovinkaan altis muutokselle.¹⁰³

Polkuriippuvaan prosessiin osallistuvien toimijoiden on usein vaikea hah-
mottaa keskeisten käännekohtien olemassaoloa ja niissä tehtyjen valintojen
merkitystä. Tämä johtuu siitä, että polkuriippuvuuden pystyy tunnistamaan
vasta sitten, kun prosessi on vakiintunut tietylle uralle. Polkuriippuvuuden tun-
nistaminen onkin aina jälkikäteen tehty arvio tilanteesta; polkuriippuvuus on
tutkijan luoma konstruktio siinä missä periodisointikin. Polkuriippuvuuden
analyysi etenee käytännössä tiettyjä elementtejä identifioimalla. Ensiksi tulee
tunnistaa ratkaisevat valintatilanteet, joissa tehdyillä valinnoilla on suurta vai-
kutusta prosessin etenemiselle. Esimerkkeinä tällaisista valintatilanteista on
käytetty usein erilaisia teknologian kehitykseen liittyviä valintoja, kuten kirjai-
tuskoneiden näppäimistösystemin valitsemista. 1800-luvun lopulla Reming-
ton kehitti QWERTY-näppäimistön, joka vakiintui 1890-luvulla yleiseksi stan-
dardiksi, kun useimmat sihteerit opettelivat tämän näppäimistön käytön. Kil-
pailevat ja paremmat näppäimistömallit eivät menestyneet siksi, että kirjai-
tuskoneita käyttäneet sihteerit arvioivat kirjoituskonemarkkinoita hallinneen
Remingtonin systemin opetteluun kaikkein järkevimmäksi vaihtoehdoksi. Näp-
päimistön menestys perustui prosessin alkuvaiheessa tehtyihin valintoihin ja
näiden valintojen vakiintumiseen.¹⁰⁴ Keskeisissä valintatilanteissa toimijoiden
merkitys korostuu, sillä heillä on poikkeuksellisen paljon valinnan vaihtoehtoja
ja mahdollisuuksia rakenteellisiin muutoksiin. Tämä johtuu siitä, että valinta-
tilanteet edustavat poikkeuksellisia murrostilanteita, "avointa aikaa", jossa toi-
mintaa aikaisemmin rajoittaneet tekijät (esimerkiksi kulttuuriset toimintamal-
lit) muuttuvat tai poistuvat.¹⁰⁵

Seuraavaksi pyritään tunnistamaan ratkaisevista valintatilanteista ne vaih-
toehdot, joiden kesken toimijat tekevät valintansa. Koska tällaiset mahdolli-
set menneisyydet ovat jääneet toteutumatta, joutuu tutkija pääättelemään nii-
den olemassaolon.¹⁰⁶ Tässä päättelyssä keskeisenä menetelmänä on *kontrafak-
tuaalisten kysymysten* esittäminen: tutkija kysyy, olisiko tiettyjen historiallisten

faktojen muuttaminen tai poistaminen muuttanut tapahtumien kulkua jollakin tavalla. Kontrafaktuaaliset kysymykset edustavat historiallista "jossittelua"¹⁰⁷. Jossittelulla on kuitenkin rajansa, sillä esitettyjen vaihtoehtojen täytyy olla sellaisia, että ne olisivat voineet toteutua – niiden täytyy olla "objektiivisia mahdollisuuksia". Määriteltessään, mitkä vaihtoehdot ovat objektiivisia mahdollisuuksia ja mitkä taas eivät, tutkija joutuu nojautumaan yleisempään teoreettiseen ja historialliseen tietoon, omiin tietoihinsa tutkimuksen kohteesta ja siinä esiintyvistä mahdollisuuksista ja rajoitteista sekä arvioihinsa toimijoiden ajattelusta.¹⁰⁸

Tutkija etenee tapahtumapoluilla kysymällä, mitä tapahtui ja mitä muuta olisi voinut tapahtua. Tämän lisäksi tulee kuitenkin analysoida vielä sitä, mitkä mekanismit pitävät prosessin valitulla polulla sen jälkeen, kun keskeiset valinnat on tehty¹⁰⁹. Tällaisia mekanismeja kutsutaan *itsevahvistaviksi mekanismeiksi*¹¹⁰. Ne tuottavat positiivista palautetta eli suhteellista hyötyä tietyllä polulla pysyttelemisestä. Mitä kauemmas polulla edetään, sitä enemmän positiivista palautetta kertyy, ja vastaavasti sitä enemmän suhteellista haittaa tai kustannuksia koituisi polulta poikkeamisesta tai takaisin kääntymisestä. Tapahtumapolut ovat itsevahvistavia siinä mielessä, että niillä on taipumus urautua suhteellisen pysyviksi valinnoiksi.¹¹¹

Polkuriippuvuuden tarkastelu etenee narratiivisesti, tapahtumaketjuja ja niihin sisältyviä kausaalisuhteita eritellen. Kausaalisuuden määrittely on keskeistä käännekohtien identifioinnissa ja mahdollisten menneisyyksien tunnistamisessa. Polkuriippuvuuden tarkastelu sisältää kuitenkin myös kontekstuaalista tarkastelua, sillä keskeisiä valintatilanteita tarkastellaan rakenteen ja toiminnan vuorovaikutuksena; toiminta eli valinnat asettuvat tiettyyn historialliseen kontekstiin, ja valinnat puolestaan muokkaavat ja muuttavat tätä kontekstia.¹¹² Polkuriippuvuuden näkökulma edellyttää täten ajan huomioimista sekä tapahtumaketjuina että kontekstina – keskeisiä valintoja ei voi ymmärtää tarkastelematta sitä historiallista kontekstia, johon valintatilanne asettuu. Polkuriippuvuuden analysointi huomioi tämän lisäksi muitakin ajallisuuden ulottuvuuksia.

Merkittävien käännekohtien tarkastelu avaa ajallisen näkökulman sekä eteenpäin että taaksepäin. Polkuriippuvuuden analyysissa ollaankin kiinnos-

tuneita toisaalta käännekohtiin johtaneiden syiden tarkastelusta (eli ajallisesti taaksepäin suuntautuvasta analyysista), toisaalta käännekohtien vaikutusten eli tapahtumapolkujen vakiintumisen tarkastelusta (ajallisesti eteenpäin suuntautuvasta tarkastelusta)¹¹³. Lisäksi polkuriippuvuuden analyysi ei keskity vain lyhyen aikavälin tapahtumien kartoittamiseen, vaan kykenee huomioimaan erilaiset ajalliset kerrostumat ja ajalliset perspektiivit. Erityisesti kausaalisuhteiden tarkastelussa on kiinnitetty huomiota siihen, että kausaaliset vaikutukset eivät välttämättä ilmene välittömästi. Tapahtumilla voi olla hitaasti ilmeneviä seuraamuksia, ja toisaalta tapahtumiin johtaneiksi syiksi voivat paljastua menneisyyden hitaat prosessit tai monimutkaiset kausaaliset ketjut. Syy ja seuraus voivat olla ajallisesti kaukana toisistaan. Jotkut kausaaliset prosessit toimivat hitaasti. Toisissa tapauksissa alkuperäinen syy saattaa kadota kokonaan ennen kuin sen seuraukset ilmenevät kausaalisten ketjujen lopputuloksena. Kausaalisten prosessien hahmottaminen vaatiikin usein pitkän aikavälin prosessien tarkastelua.¹¹⁴

Aikaa tarkastellaan multilineaarisen, yksisuuntaisen ja vääjäämättömästi etenevän kehityksen sijaan monikerroksisena ja avoimena prosessina, jonka eteneminen ei ole lukkoon lyöty. Näkökulma huomioi historiallisten prosessien eriaikaisuuden ja ajallisen kerrostuneisuuden. Polkuriippuvissa analyyseissa kausaalisuhteet syntyvät usein konjunkttureina, kahden tai useamman erillisen ja eriaikaisen prosessin risteämisenä tietyssä hetkessä. Erillisten prosessien konjunktuuria ja siitä syntyvää kausaalisuhdetta voidaan havainnollistaa esimerkillä, jossa mies kävelee joka päivä saman kävelylenkin. Yhtenä päivänä lenkin varrella olevasta talosta putoaa raskas tiili. Jos nämä kaksi sinänsä erillistä prosessia risteävät tietyssä ajankohdassa eli muodostavat konjunktuurin, on sillä dramaattisia vaikutuksia.¹¹⁵ Polkuriippuvuuden analysoinnissa kausaalisuhteiden tarkastelu paljastaakin usein juuri eriaikaisten prosessien yhteisvaikutuksia eli tarkastelee erillisten ja eritahtisten prosessien yhteisvaikutusta tietyssä hetkessä.

Kriittisten hetkien analysoinnissa keskeiseen asemaan nousee myös se, min-kälaisella ajallisella perspektiivillä toimijat tekevät valintojaan eli miten kauas tulevaisuuteen he harkitsevat valintojensa vaikutuksia. Paul Pierson on kiinnittänyt huomiota juuri subjektiivisten aikaperspektiivien merkitykseen huo-

mauttaessaan, että esimerkiksi poliitikot arvioivat usein valintojaan lyhyestä aikaperspektiivistä. Poliitikkojen tavoitteena on saada tuloksia nopeasti, sillä lyhyen aikavälin tulokset ovat uudelleenvalinnan kannalta merkittäviä. Tehtyjen poliittisten valintojen pitkän aikavälin seuraukset saattavat saada päätöksenteossa vähemmän painoarvoa, vaikka ne olisivat merkittäviä.¹¹⁶

Polkuriippuvuuden analyysi on herättänyt viime aikoina myös kritiikkiä. Kenties eniten on kritisoitu sitä, että siinä painotetaan liikaa prosessien alkupään avoimuutta ja sattumanvaraisuutta sekä toisaalta loppupään determinististä luonnetta. Esimerkiksi Jeffrey Haydu luonnehtii polkuriippuvuutta seuraavasti: "Jos historia onkin käännekohtissaan täynnä sattumanvaraisuutta, niin niitä seuraavilla poluilla se muuttuu höyryjyräksi"¹¹⁷. Polkuriippuvuuden on väitetty korostavan liikaa toisaalta ennalta määräämättömiä käännekohtia, toisaalta niitä seuraavia, deterministisiä "lukkomekanismeja". On kuitenkin huomattava, että polkuriippuvien prosessien sattumanvaraisuus ja deterministisyys ovat vain suhteellista. Mikä tahansa ei ole mahdollista alkupään valintatilanteissa, vaan vallitsevat olosuhteet rajaavat objektiivisten mahdollisuuksien kirjoa. Valinnat eivät myöskään ole täysin sattumanvaraisia, vaikka ne eivät ole ennustettavissa. Toisaalta vakiintuneet polut eivät nekään ole täysin staattisia ja lukkoon lyötyjä. Polulta poikkeaminen on vain hankalampaa ja vähemmän todennäköistä kuin sillä pysyminen. Jossakin vaiheessa näin muodostuneet tasapainotilat kuitenkin kriisiytyvät, esimerkiksi hitaissa prosesseissa tapahtuneen muutoksen seurauksena. Uusi murroskohta syntyy silloin, kun uudenlaiset olosuhteet muuttavat mekanismeja, jotka aikaisemmin saivat aikaan polulla pitäytymisen. Polkuriippuvuutta ei siten pidä ymmärtää täydellisenä prosessien alkupään kontingenssina ja loppupään determinisminä.¹¹⁸

Lopuksi

Periodisointi ja polkuriippuvuuden analysointi ovat esimerkkejä historiallisen sosiologian metodeista, jotka "ottavat ajan tosissaan" eli perustuvat ajan merkityksen oivaltamiselle ja huomioivat erilaisia tutkimukseen sisältyviä ajallisia ulottuvuuksia. Ne ovat keinoja tuottaa "ajalle herkkää" historiallista sosio-

logiaa. Menetelmät eivät ole toisiaan poissulkevia, vaan ne kannattaa pikemminkin nähdä toisiaan täydentävinä näkökulmina ajallisuuden hahmottamiseen. Kun periodisoinnin pääpaino on jatkuvuuksien hahmottamisessa, polkuriippuvuuden analysoinnin keskiössä on puolestaan katkoksellisuus. Periodisoinnissa korostetaan kontekstualisointia ja polkuriippuvuuden analyysissä narratiivista selittämistä. Analyysimenetelmän valinta riippuu siitä, mitä tutkija haluaa tutkimuskohteessa painottaa.

En toki väitä, että periodisointi ja polkuriippuvuuden analyysi olisivat ainoita menetelmiä "aidosti ajallisen" historiallisen sosiologian toteuttamiseen. Olen esittänyt ne tässä esimerkkeinä menetelmistä, jotka olen kokenut erityisen mielekkäinä ja hedelmällisinä. Menetelmät eivät kuitenkaan sovellu kaikkien kohteiden analyysiin tai kaikkien tutkimusongelmien ratkomiseen, eikä tutkija pysty näidenkään työkalujen avulla hallitsemaan kaikkia ajallisuuden ulottuvuuksia. Kaikenkattavaa ja kaikkeen sopivaa menetelmää ajalle herkün historiallisen sosiologian toteuttamiseen ei ole olemassa. Huomion kiinnittäminen ajan erilaisiin ulottuvuuksiin on kuitenkin tärkeää siksi, että se avaa uudenlaisia näkökulmia aineiston analysointiin eli nostaa esiin kysymyksiä, joihin tutkija ei muuten kiinnittäisi huomiota. Se tuottaa rikkaampaa ja moniulotteisempaa analyysia kuin ajan tarkastelu kapeasta näkökulmasta – tämä pätee sekä historiallisen sosiologian tutkimukseen että sosiologiseen tutkimukseen yleisemminkin.

Millä tavalla sosiologiasta sitten voisi tehdä paremmin ajallisen ulottuvuuden huomioivaa? Aminzaden mukaan useimmat sosiologiset käsitteet, kuten esimerkiksi konfliktin käsite, ovat staattisia ja ajattomia, sillä ne redusoivat prosessit olosuhteiksi. Hän onkin ehdottanut ajalle herkkien ja ilmiöiden prosessiluonteen tavoittavien käsitteiden, kuten edellä esiteltujen tahdin, keston, syklin ja tapahtumapolun käsitteiden käyttöön ottamista sosiologiassa.¹¹⁹ Niiden avulla voidaan avata prosessinäkökulma useammankin sosiologisen kohteen tarkasteluun. Prosessinäkökulma voidaan kuitenkin huomioida toisellakin tavalla sosiologisessa käsitteenmuodostuksessa. Tästä tarjoaa hyvän esimerkin rakenteistumisen käsite, jota ovat kehittäneet tahoillaan sekä Anthony Giddens että Philip Abrams¹²⁰. Rakenteistuminen yhdistää kaksi – ainakin jossain määrin – staattista käsitettä, rakenteen ja toiminnan¹²¹, yhdeksi ilmiön tai olosuhteen sijaan prosessia kuvaavaksi käsitteeksi. Sosiologisessa käsitteenmuo-

dostuksessa on esiintynyt viime aikoina yleisemminkin pyrkimyksiä kohteiden prosessiluonteen tavoittamiseen. Esimerkiksi on ehdotettu identiteetin käsitteen korvaamista identifikaation käsitteellä. Näin on haluttu korostaa identiteetin rakentumisen prosessiluonnetta ja sitä, että identiteetti ei ole staattinen vaan jatkuvasti muuttuva.¹²²

Toisaalta rakenteistuminen kuvastaa hyvin myös toista ajallisuuden ja käsitteenmuodostuksen suhdetta käsittelevää teemaa. Barbara Adam on nimittäin painottanut sitä, että ajan erilaisten ulottuvuuksien huomioiminen edellyttää uudenlaista käsitteellistä ajattelua. Hänen mukaansa sosiologian käsitteet ovat perinteisesti rakentuneet dikotomisten vastakohtaparien hahmottamiselle. Dikotomiset käsitteet nähdään toisensa poissulkevinä; mikä on rakennetta, ei voi olla toimintaa, ja päinvastoin. Ajallisuuden huomioiminen vaatii kuitenkin Adamin mukaan dikotomioiden purkamista. Ajan erilaiset ulottuvuudet eivät nimittäin ole toisiaan poissulkevia, vaan ne esiintyvät samanaikaisesti ja päällekkäin: lineaarinen ja syklinen aikakäsitys, objektiivinen ja relatiivinen aika.¹²³ Rakenteistumisen käsite ylittää dikotomiat: rakenteistuminen on prosessi, jossa rakenne ja toiminta ovat vuorovaikutuksellisessa suhteessa, toiminta muuttuu ajan myötä rakenteiksi ja rakenteet mahdollistavat toiminnan. Käsitteellä on pyritty ratkomaan rakenteen ja toiminnan yhteensovittamisen ongelmia.¹²⁴ Ajallisuuden huomioiminen edellyttääkin kokonaan uudenlaista tapaa mieltää käsitteet: ne tulee mieltää limittäisinä, toisiinsa vaikuttavina ja aikaan vahvasti ankkuroituneina.

Adamin vaatima sosiologisen käsitteenmuodostuksen uudelleenarviointi ei kuitenkaan pysähdy dikotomioiden hylkäämiseen, vaan edellyttää myös laajempaa tieteellisen ajattelun muutosta. Adamin mukaan käsitteellistäminen nimittäin heijastaa ja ohjaa yleisemmin tutkijan näkemyksiä maailmasta ja tieteellisen tiedon luonteesta. Maailman hahmottaminen mustavalkoisen ja poissulkevan kategorisoinnin avulla edellyttää sitä, että empiiristä todellisuutta havainnoidaan jyrkästi pelkistäen, ja että näin saavutetun tiedon oikeudellisuuteen ja varmuuteen luotetaan vakaasti. Dikotomioiden hylkääminen vaatii puolestaan empiirisen todellisuuden monimutkaisuuden ja -ulotteisuuden hahmottamista sekä tieteellisen tiedon suhteellisuuden ja epävarmuuden hyväksymistä. Tutkija joutuu tällöin myöntämään sen, että yksinkertaistetut teoreettiset

mallit eivät kuvaa kovinkaan hyvin reaali maailman monimutkaisuutta ja ristiiriitaisuutta, joka on helppo havaita arkielämän tasolla.¹²⁵

Arkielämän tavat käsitellä aikaa ovatkin monipuolisempia ja joustavampia kuin sosiologisen teorian. Kaukaiset muistot, nykyhetken toiminta, tulevaisuuden suunnitelmat, erilaajuiset ja -mittaiset prosessit, erilaiset tavat mitata aikaa tai arvioida ajan merkitystä risteävät toisiaan jokapäiväisessä elämässä, ja toimijat pystyvät hallitsemaan samanaikaisesti useita erilaisia aikajärjestelmiä ja ajan jäsentämisen tapoja¹²⁶. Sen sijaan, että havainnot arkielämästä pakotettaisiin teorian luomaan kapeaan muottiin, tulisi teoriaa Adamin mukaan kehittää niin, että se kuvaisi paremmin arkielämämme olennaisia ja keskeisiä piirteitä. Ajan käsitteellistämisen suhteen sosiologisella teorialla voisi olla paljon opittavaa ihmisten arkielämän kokemuksista.

Kirjallisuus

- Abbott, Andrew (2001): *Time Matters. On Theory and Method*. The University of Chicago Press: Chicago & London.
- Abbott, Andrew (1992): From Causes to Events. Notes on Narrative Positivism. *Sociological Methods and Research* 20 (4), 428–455.
- Abbott, Andrew (1990): Conceptions of Time and Events in Social Science Methods. Causal and Narrative Approaches. *Historical Methods* 23 (4), 140–150.
- Abbott, Andrew (1983): Sequences of Social Events: Concepts and Methods for the Analysis of Order in Social Processes. *Historical Methods* 16 (4), 129–147.
- Abrams, Philip (1982): *Historical Sociology*. Open Books: Somerset.
- Adam, Barbara (1995): *Timewatch. The Social Analysis of Time*. Polity Press: Cambridge & Oxford.
- Adam, Barbara (1994): *Time and Social Theory*. Polity Press: Cambridge & Oxford.
- Alapuro, Risto (1995): *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Hanki ja Jää: Porvoo.
- Aminzade, Ronald (1992): Historical Sociology and Time. *Sociological Methods and Research* 20 (4), 456–480.
- Andersson, Marja (2004): Yhdistävä ja erottava kulttuuri. Teoksessa Ismo Kantola, Keijo Koskinen & Pekka Räsänen (toim.): *Sosiologia karttalehtiä*. Vastapaino: Tampere.
- Blomstedt, Yrjö (1988): Aika historiassa. Teoksessa Paavo Hohti (toim.): *Tieten taiten. Juhlakirja ylläsiämies Matti Ilmasen täyttässä 60 vuotta 19.2.1988*. Suomen Kulttuurirahasto: Keuruu.
- Bash, Harry (2000): A Sense of Time. Temporality and historicity in sociological inquiry. *Time & Society* 9 (2/3), 187–204.
- Braudel, Fernand (1980): *On History*. The University of Chicago Press: Chicago.
- Burke, Peter (1991): Overture: the New History, its Past and its Future. Teoksessa Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Polity Press: Cambridge.
- Giddens, Anthony (1979): *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Macmillan Press: London & Basingstoke.
- Goldstone, Jack A. (1998): Initial Conditions, General Laws, Path Dependence, and Explanation

- in Historical Sociology. *American Journal of Sociology* 104 (3), 829–845.
- Gotham, Kevin Fox & William G. Staples (1996): Narrative Analysis and the New Historical Sociology. *Sociological Quarterly* 37 (3). Sähköinen versio osoitteesta: <http://ehostvgw11.epnet.com/fulltext.asp?resultSeld=R00000002&hitNum=5&booleanTerm=AU%20%22Gotham%2c>.
- Green, William A. (1995): Periodizing World History. *History and Theory* 34 (2), 99–111.
- Griffin, Larry J. (1995): How Is Sociology Informed by History? *Social Forces* 73 (4), 1245–1254.
- Griffin, Larry J. (1993): Narrative, Event-Structure Analysis, and Causal Interpretation in Historical Sociology. *American Journal of Sociology* 98 (5), 1094–1133.
- Griffin, Larry J. (1992): Temporality, Events, and Explanation in Historical Sociology. An Introduction. *Sociological Methods and Research* 20 (4), 403–427.
- Griffin, Larry J. & Larry W. Isaac (1992): Recursive Regression and the Historical Use of "Time" in Time-Series Analysis of Historical Process. *Historical Methods* 25 (4). Sähköinen versio osoitteesta: <wysiwyg://bodyframe.114/http://eh...=AU%20Isaac%2c%20Larry&fuzzyTerm=>.
- Haapala, Pertti (1989): *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.
- Hall, John R. (1980): The Time of History and the History of Times. *History and Theory* 19 (2), 113–131.
- Haydu, Jeffrey (1998): Making Use of the Past: Time Periods as Cases to Compare and as Sequences of Problem Solving. *American Journal of Sociology* 104 (2), 339–371.
- Hyrkkänen, Markku (1997a): Aatehistorian kontekstit. Teoksessa Eero Kuparinen (toim.): *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Turun yliopisto: Turku.
- Hyrkkänen, Markku (1997b): Historiallinen mielikuvitus. Teoksessa Marjatta Hietala, Jarmo Oikarinen & Hannele Virtala (toim.): *Arvot, analyysi, tulkinta*. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki.
- Isaac, Larry (1997): Transforming Localities. Reflections on Time, Causality, and Narrative in Contemporary Historical Sociology. *Historical Methods* 30 (1). Sähköinen versio osoitteesta: <http://weblinks2.epnet.com/DeliveryPrintSave.asp?tb=1&_ua=bo+B_shn+1+db+aphjnh+bt+ID++HMT>.
- Julkunen, Raija (1989): Jokapäiväinen aikamme. Teoksessa Pirkko Heiskanen (toim.): *Aika ja sen ankaruus*. Gaudeamus: Helsinki.
- Kalela, Jorma (2000): *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus: Helsinki.
- Kalela, Jorma (1993): *Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista*. Poliittinen historia, julkaisuja C:44. Turun yliopisto: Turku.
- Kamppinen, Matti (2000): *Ajat muuttuvat. Esseitä ajasta, riskeistä ja tieteellisestä maailmankuvasta*. Tietolipas 165. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Katznelson, Ira (2003): Periodization and Preferences. Reflections on Purposive Action in Comparative Historical Social Science. Teoksessa James Mahoney & Dietrich Rueschmeyer (eds.): *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Knuuttila, Simo (2000): Aika ja ajattomuus. Teoksessa Sami Pihlström, Arto Siitonen & Risto Vilkkio (toim.): *Aika*. Gaudeamus: Helsinki.
- Knuuttila, Simo (1989): Aristotelinen aikakäsitys ja sen syrjäytyminen myöhäiskeskiajalla. Teoksessa Pirkko Heiskanen (toim.): *Aika ja sen ankaruus*. Gaudeamus: Helsinki.
- Lundmark, Lennart (1993): *Tiden är bara ett ord. Om klockornas makt och hur man bryter den*. Bokförlaget Prisma: Stockholm.
- Lundmark, Lennart (1989): *Tidens gång och tidens värde*. Författarförlaget Fischer & Rye: Södertälje.
- Mahoney, James (2000): Path dependence in historical sociology. *Theory and Society* 29 (4), 507–548.
- Mahoney, James (1999): Nominal, Ordinal, and Narrative Appraisal in Macrocausal Analysis. *American Journal of Sociology* 104 (4), 1154–1196.
- Majander, Mikko (2002): Periodisointi, nimeäminen, historiakäsitys. *Tieteessä tapahtuu* 20 (5), 15–18.
- McGrath, Joseph E. & Janice R. Kelly (1992): Temporal context and temporal patterning. Toward a time-centered perspective for social psychology. *Time & Society* 1 (3), 399–420.
- Mäkelä, Päivi (2003): Vertailu – jokapäiväistä vaan ei tuttua. Vertailevan tutkimusotteen vaiheista ja tehtävistä historiantutkimuksessa. *Historiallinen Aikakausikirja* 101 (1), 113–125.

- Männikkö, Matti (1996): Periodisointi historiantutkimuksessa. *Futura* 15 (3), 20–25.
- Niiniluoto, Ilkka (2000a): Aluksi. Teoksessa Sami Pihlström, Arto Siitonen & Risto Vilkkio (toim.): *Aika*. Gaudeamus: Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (2000b): Onko menneisyys todellista? Teoksessa Sami Pihlström, Arto Siitonen & Risto Vilkkio (toim.): *Aika*. Gaudeamus: Helsinki.
- Nowotny, Helga (1992): Time and Social Theory. Towards a Social Theory of Time. *Time & Society* 1 (3), 421–454.
- Odén, Birgitta (1989): Tiden och periodiseringen i historien. Teoksessa Pirkko Heiskanen (toim.): *Aika ja sen ankaruus*. Gaudeamus: Helsinki.
- Odén, Birgitta (1994): Komparation över tid. Till de långa linjernas metodologi. Teoksessa Sivert Langholm, Ivar Fønnes, Kåre Lunden, Trond Nordby, Francis Sejersted & Øystein Sørensen (red.): *Den kritiske analyse. Festskrift til Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5. januar 1994*. Universitetsforlaget: Oslo.
- Ollila, Anne (2000): *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 795. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Peltonen, Matti (1992): *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki ja Jää: Helsinki.
- Peltonen, Matti (1988): *Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalishistoriasta*. Hanki ja Jää: Helsinki.
- Pierson, Paul (2004): *Politics in Time. History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton University Press: Princeton and Oxford.
- Pierson, Paul (2003): Big, Slow-Moving, and... Invisible. Macrosocial Processes in the Study of Comparative Politics. Teoksessa James Mahoney & Dietrich Rueschemeyer (eds.): *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Pohjanen, Jorma (2002): *Mitä kello on? Kello modernissa yhteiskunnassa ja sen sosiologisessa teoriassa*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 197. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- Pohjanen, Jorma (1992): *Kello on 8.00. Mutta mitä on aika? Pyrkimyksiä ajan sosiologiseen käsittelemiseen*. Oulun yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia n:o 19. Oulun yliopisto: Oulu.
- Pohjola, Anneli (1991): Ajattomuudesta aikaan. *Sosiologia* 28 (4), 250–258.
- Quadagno, Jill & Stan J. Knapp (1992): Have Historical Sociologists Forsaken Theory? Thoughts on the History/Theory Relationship. *Sociological Methods and Research* 20 (4), 481–507.
- Ruonavaara, Hannu (ilmestyy): Historian polut ja teorian kartta eli miten tutkia tapahtumaketjuja sosiologisesti. Teoksessa Juho Saari (toim.): *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Gaudeamus: Helsinki.
- Ruonavaara, Hannu (1993): *Omat kodit ja vuokrahuoneet. Sosiologinen tutkimus asunnonhailinnan muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920-1950*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 97. Turun yliopisto: Turku.
- Sewell, William H. (1996): Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology. Teoksessa Terrence J. McDonald (ed.): *The Historic Turn in the Human Sciences*. The University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Smith, Daniel Scott (1992): Context, Time, History. Teoksessa Peter Karsten & John Modell (eds.): *Theory, Method, and Practice in Social and Cultural History*. New York University Press: New York & London.
- Smith, Peter H. (1984): Time as a Historical Construct. *Historical Methods* 17 (4), 182–191.
- Somers, Margaret R. (1996): Where Is Sociology after the Historic Turn? Knowledge Cultures, Narrativity, and Historical Epistemologies. Teoksessa Terrence J. McDonald (ed.): *The Historic Turn in the Human Sciences*. The University of Michigan Press: Ann Arbor.

Viitteet

- 1 Julkunen 1989, 10.
- 2 Sit. Niiniluoto 2000a, 9.

- 3 Ks. esim. Knuuttila 2000, 1989; Niiniluoto 2000b.
- 4 Sit. Kalela 2000, 124.
- 5 Esim. Odén 1989.
- 6 Ks. esim. Abbott 1992; Aminzade 1992; Quadagno & Knapp 1992; Griffin 1992, 1993, 1995; Gotham & Staples 1996; Sewell 1996.
- 7 Ks. Nowotny 1992, 438–441.
- 8 Adam 1994, 9–11; ks. myös Griffin & Isaac 1992.
- 9 Esim. Aminzade 1992; Quadagno & Knapp 1992; Griffin 1992; Griffin 1995, 1247–1248; Somers 1996, 68, 73–80.
- 10 Esim. Griffin 1992, 1995; Adam 1994, 149–169; Nowotny 1992.
- 11 Ks. Pohjanen 2002, 15–17; Nowotny 1992, 422–438; Adam 1994, 13–45. Ajan tutkimus on institutionalisoitunut laajemminkin eri tieteenaloja yhdistävänä tutkimusalanä. Vuodesta 1992 on ilmestynyt monitieteellinen *Time & Society* -julkaisu, jonka päätoimittajana on toiminut Barbara Adam.
- 12 Esim. Pohjanen 1992, 15–16; Aminzade 1992, 456–457; Adam 1994, 9–13.
- 13 Nowotny 1992, 441.
- 14 Adam 1994, 13–16.
- 15 Ks. esim. Pohjola 1991, 257; Pohjanen 2002, 16–17.
- 16 Julkunen 1989, 15; ks. myös Kampainen 2000, 12–14; Pohjanen 1992, 21–30; Pohjanen 2002, 32–37.
- 17 Ks. esim. Kalela 2000, 136; Kalela 1993, 265–266; Blomstedt 1988, 144.
- 18 Kronologioita voitaisiin kuitenkin rakentaa ja on myös rakennettu toisin. Esimerkiksi Kiinan keisarikusujen dynastiat tai nykyhetkeä läheisemmät käsitteet ”Kekkosen aika” tai ”kuusikymmentälukulauset” heijastavat ajatusta toisin rakentuvista kronologioista. Ks. Kalela 2000, 135.
- 19 Smith 1984, 182.
- 20 Kalela 2000, 136.
- 21 Emt., 135–136.
- 22 Ks. esim. Smith 1992, 17–20.
- 23 Kalela 2000, 136.
- 24 Alapuro 1995.
- 25 Kalela 2000, 127, 136–137; Hyrkkänen 1997a, 245–250.
- 26 Griffin 1992, 407–410, 413.
- 27 Emt., 411–413.
- 28 Tämän ajatuksen eli prosessien kehittymisen ajallisuuden voi ilmaista kuvaavammin englanniksi: ”processes unfolding in time and through time”, ks. Griffin 1992, 413. Ks. myös Abbott 1983, 1990, 1992; Aminzade 1992; Griffin 1992; 1995; Quadagno & Knapp 1992; Gotham & Staples 1996; Isaac 1997; Ruonavaara (ilmestyy).
- 29 Tosin historiantutkimuksen kielellinen käänne ja niin sanotut uudet historiat ovat pyrkineet horjuttamaan perinteisen tapahtumahistorian keskeisyyttä painottamalla esimerkiksi rakenteiden tai mentaliteettien merkitystä kohteen tutkimisessa.
- 30 Ruonavaara 1993, 18–20.
- 31 Kausaalisuutta voidaan määritellä monin eri tavoin. Tässä kausaalisuudella ei tarkoiteta universaaleja, lainomaisia ja ennustamisen mahdollistavia syy-seuraussuhteita, vaan syyn ja seurauksen selvittämistä rajatussa historiallisessa tilanteessa. Kausaalisia kategorioita ei myöskään ymmärretä muuttumattomiksi, vaan niiden katsovan olevan muuttuvia. Ks. Sewell 1996, 273; Quadagno & Knapp 1992, 500–501.
- 32 Abbott 1983; 1990; Griffin 1992, 413–416; Griffin 1993, 1098–1100; Gotham & Staples 1996; Sewell 1996, 263.
- 33 McGrath & Kelly 1992, 411.
- 34 Abbott 1990, 143; vrt. Sewell 1996, 264.
- 35 Aminzade 1992. Aminzade tosin painottaa sitä, että nämä neljä käsitettä ovat vain esimerkkejä ajalle hermistä käsitteistä.
- 36 Emt., 459–461.
- 37 Griffin 1992, 413–415; Sewell 1996, 264.
- 38 Ks. Sewell 1996, 271; vrt. Griffin 1992, 417; Quadagno & Knapp 1992, 502; Isaac 1997.
- 39 Griffin 1992, 417–420; Griffin 1993, 1097–1098; Gotham & Staples 1996.
- 40 Griffin 1992, 421; Ruonavaara 1993, 22–25; vrt. Kalela 2000, 127.

- 41 Ruonavaara 1993, 20.
- 42 Griffin 1992, 416; Isaac 1997.
- 43 Ks. esim. Abbott 1992, 438–440; Isaac 1997; Kalela 1993, 34–35.
- 44 Blomstedt 1988, 149.
- 45 Annales-koulukunnasta syntyi mentaalihistorian tutkimusperinne, joka kiinnittää huomiota hitaasti muuttuvien mentaalisten rakenteiden (perinteet, uskomukset, tapakulttuuri) vaikutukseen menneisyyden tapahtumiin. Ks. esim. Peltonen 1992, 17–20, 47–51.
- 46 Ks. esim. Burke 1991; Blomstedt 1988.
- 47 Ks. esim. Haapala 1989, 14–25.
- 48 Ks. Braudel 1980, 27–34; Blomstedt 1988, 146–148; Hall 1980, 115.
- 49 Braudel 1980, 3–4; Peltonen 1988, 101–104. Peltonen käyttää tässä termejä lyhyt kesto, konjunktuuuri ja pitkä kesto.
- 50 Kalela 1993, 111.
- 51 Blomstedt 1988, 148.
- 52 Braudel 1980, 30, 74; Hall 1980, 115–116; Peltonen 1988, 101.
- 53 Kalela 2000, 130; Peltonen 1988, 101; Blomstedt 1988, 148. Sekä Braudel että Aminzade pitävät siis kestoa ja rytmiä ajan huomioimisen kannalta keskeisinä käsitteinä.
- 54 Abbott 1992, 438–440.
- 55 Tunnetuimman esityksen ajan objektiivisen ja relatiivisen huomioimisen erosta on esittänyt brittiläinen filosofi John McTaggart. Hän on nimennyt relatiivisen ja objektiivisen aikakäsityksen ajan A-sarjaksi ja B-sarjaksi. Lundmark 1989, 171–173; 1993, 134–135; Niiniluoto 2000b, 247; Adam 1994, 20.
- 56 Lundmark 1993, 134–135; 1989, 177; vrt. Adam 1994, 21.
- 57 Esim. Aminzade 1992, 469–474.
- 58 Emt., 472.
- 59 Ks. Lundmark 1989, 174–176.
- 60 Ks. Aminzade 1992, 470–471.
- 61 Esim. Pohjanen 1992; 2001; Julkunen 1989; Adam 1994.
- 62 Pohjanen 1992, 67.
- 63 Ks. emt., 127–131.
- 64 Kampainen 2000, 12–13; Pohjanen 1992, 105.
- 65 Kampainen 2000, 14; Pohjanen 1992, 104.
- 66 Pohjanen 1992, 66–75; Julkunen 1989, 15–19; Adam 1994, 100–126.
- 67 Ks. esim. Pohjola 1991, 252–254.
- 68 Aminzade 1992, 468–469.
- 69 Smith 1984, 183.
- 70 Majander 2002, 17.
- 71 Kalela 1993, 264; Majander 2002, 16; vrt. kuitenkin Ollila 2000, 18.
- 72 Ks. esim. Kalela 2000, 132–133.
- 73 Ks. Lundmark 1993, 136–137.
- 74 Kalela 2000, 112–115; Sewell 1996, 247.
- 75 Käytännössä tietysti vain harvoin menneisyys on toimijoille aidosti avoin siten, että se sisältää lukuisia vaihtoehtoja toiminnalle. Lisäksi tutkimuksen käytäntö tuo rajoituksia sille, miten yksityiskohtaisesti tutkija pystyy kartoittamaan jokaisen menneisyyden hetken mahdollisia menneisyyksiä. Menneisyyden tarkastelu avoimina valintatilanteina toteutuukin yleensä käytännössä tiettyjen, valikoitujen tapahtumien kohdalla.
- 76 Lundmark 1993, 140–141; Kalela 1993, 32–38.
- 77 Ks. esim. Haydu 1998, 340.
- 78 Odén 1994, 20.
- 79 Männikkö 1996, 20–21; Odén 1989, 138; Abbott 2001, 212.
- 80 Esim. Isaac 1997; Odén 1989, 138–139; Kalela 1993, 23.
- 81 Männikkö 1996, 20, 23.
- 82 Hall 1980, 117–118.
- 83 Birgitta Odén on tässä kohtaa erottanut kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen periodisoinnin toisistaan. Kvantitatiivinen periodisointi tukeutuu olemassa oleviin, ”yhteismitallisiin” yksikköihin, kuten vuosikymmeniin tai -satoihin. Kvalitatiivinen periodisointi puolestaan perustuu täysin kohteessa havaittavaan muutokseen. Odén 1994, 22.
- 84 Ks. Mäkelä 2003, 113; Odén 1994, 18; Haydu 1998.

- 85 Abbott viittaa juuri tähän, kun hän puhuu epookeissa esiintyvistä kausaalisesta säännönmukaisuudesta (*causal regularities*). Abbott 2001, 211–212.
- 86 Emt., 212–213; Haydu 1998, 348–349.
- 87 Kalelan esityksessä toimijat huomioidaan myös osana substanssia. Olen kuitenkin esittänyt tässä selkeyden vuoksi toimijat vain periodin subjektina. Kalela 1993, 121.
- 88 Esimerkiksi erilaisista tavoista periodisoida Euroopan historiaa vanhan ajan, keskiajan ja uuden ajan ajanjaksoiksi ks. Green 1995.
- 89 Männikkö 1996, 22–23; Kalela 2000, 129; Green 1995.
- 90 Kalela 1993, 121–122.
- 91 Ks. esim. Majander 2002, 18.
- 92 Kalela 1993, 121–123.
- 93 Männikkö 1996, 24.
- 94 Emt., 22; Odén 1994, 18.
- 95 Kalela 1993, 119–120.
- 96 Abbott 2001, 212–213; Odén 1989, 137–139; 1994, 21–23; Green 1995, 101.
- 97 Ks. esim. Katznelson 2003, 271.
- 98 Haydu 1998, 340; Griffin 1992, 413.
- 99 Esim. Aminzade 1992, 462–464; Goldstone 1998; Mahoney 1999; Mahoney 2000; Sewell 1996; Haydu 1998.
- 100 Polkuriippuvuuden erilaisista määritelmistä ks. esim. Pierson 2004, 20–21; Mahoney 2000, 507–508; vrt. Haydu 1998, 348–353. Polkuriippuvuuden ja eräiden muiden analyysimallien – esimerkiksi narratiivisen analyysin tai Griffinin tapahtumarakenneanalyysin (*event-structure analysis*) – välinen rajanveto onkin hankalaa, ja eri käsitteillä saatetaan viitata aivan samoihin analyysin toteuttamisen periaatteisiin. Ks. esim. Gotham & Staples 1996; Abbott 1983; Quadagno & Knapp 1992, 502–503.
- 101 Esim. Sewell 1996, 262–263.
- 102 Aminzade 1992, 462–463; Haydu 1998, 352–353; Mahoney 2000, 510–511.
- 103 Pierson 2004, 44; Mahoney 2000, 511.
- 104 Ks. Aminzade 1992, 463–464; Mahoney 2000, loppuviite 37.
- 105 Aminzade 1992, 462–467; Katznelson 2003, 274, 277, 282–283.
- 106 Aminzade 1992, 463.
- 107 Historiallisesta jossittelusta ks. Hyrkkänen 1997b, 62–63.
- 108 Griffin 1993, 1100–1103; Mahoney 2000, 513.
- 109 Aminzade 1992, 463.
- 110 Englanninkielinen termi tälle on *self-reinforcing mechanisms*.
- 111 Pierson 2004, 21–30; Mahoney 2000, 512.
- 112 Aminzade 1992, 466–467; vrt. Griffin 1993, 1126.
- 113 Katznelson 2003, 289.
- 114 Pierson 2004, 79–96; Pierson 2003, 195–198.
- 115 Pierson 2004, 55–57.
- 116 Emt., 41–42.
- 117 "If at turning points history is full of serendipity, along ensuing paths it becomes a steamroller." Haydu 1998, 353.
- 118 Pierson 2004, 50–52.
- 119 Aminzade 1992.
- 120 Giddens 1979; Abrams 1982.
- 121 Voi tuntua paradoksaaliselta väittää, että "toiminnan" käsite olisi staattinen. Käsite sinälään ei kuitenkaan edellytä toiminnan prosessiluonteen tarkastelua, vaan "toiminnan" käsitettä voidaan tarkastella staattisesti ja ei-prosessuaalisesti. Näin tehdään esimerkiksi ajankäyttötutkimuksissa, joissa huomion keskipisteessä ei ole toiminnan rakentuminen ajallisina prosesseina, vaan erilaisiin toimintoihin, kuten syömiseen ja nukkumiseen päivitettiin käytetty aika.
- 122 Ks. Andersson 2004, 196–197.
- 123 Adam 1994, 152–154; vrt. Ollila 2000, 12.
- 124 Bash 2000, 192–194.
- 125 Adam 1995, 92, 149–151.
- 126 Ks. emt., 12–15.